"ڕەنگدانەوەی کلتور لەچیرۆکەکانی شێرزادحەسەن دا"

عثمان عبدول بەرزنجی[١]، دیلان سلام حمەفرج [٢]
[١] بەشی کوردی، کۆلێژی زمان ، زانکۆی سلێمانی، شاری سلێمانی، هەرێمی کوردستان، عێراق
[٢] بەشی زمانی کوردی، کۆلێژی پەروەردەی شارەزوور ،زانکۆی هەڵەبجە، شاری هەڵەبجە، هەرێمی کوردستان، عێراق
Corresponding author's e-mail: dr.osman.maruf@univsul.edu.iq

پوختەی توێژینەوەکە:

ئەم توێژینەوەیە بە ناونیشانی (ڕەنگدانەوەی کلتور لەچیرۆکەکانی شێرزادحەسەن دا) ، سەرنجێکی نوێیەدەربارەی دوولایەن "کلتور وچیرۆکی کوردی"تێیدا هەوڵدراوە کلتور بەسەرجەمی وردەکارییەکانییەوە بخرێتەڕوو،لەلایەکی دیکەشەوە قسەلەسەر جۆروتایبەتمەندییەکانی کلتور کراوە ،لەچیرۆکەکانی (شێرزادحسن)دا،لەبەرئەوەی کلتور پەیوەندی بە چەندین لایەنەوە هەیە وەک:(خورافە و پێشکەوتنی زانست وتەکنەلۆژیا) ،بۆیەلێرەدا هەوڵدراوە ئەو لایەنانەی ڕاستەوخۆ پەیوەندییان بەکلتورەوە هەیە،کاریگەری وکاردانەوە لەسەر یەک دروست دەکەن ڕوونبکرێنەوە،توێژینەوەکە بەپێی میتۆدی (وەسفی-شیکاری،ڕەخنەی کۆمەڵایەتی) ئەنجامدراوە،کێشەی توێژینەوەکە قسەکردنەلەسەر ئەو کاریگەرییەی کلتورو دەوروبەر لەسەر چیرۆکنووسان دروستیدەکەن ،ئەم کاریگەرییە لەچیرۆکەکانی شێرزاد حسن داچۆن دەرکەوتووە،بە تایبەتی کلتوری مامەڵەکردن لەگەڵ مێینەدا،خورافە چۆن بووە بە بەشێک لەکلتوروبیرکردنەوەی تاکەکانی ئێمە،لەکۆتاییشدا ئەنجامی توێژینەوەکە لەدووتوێی چەند خاڵێکدا خراوەتەڕوو،ئەم توێژینەوەیە لەدووبەشی سەرەکی وئەنجام ولیستی سەرچاوەکان پێکهاتووە.

وشەکلیلییەکان: (کلتور،خورافە،تەکنەلۆژیا،چیرۆک)

ملخص البحث:

يتعلق هذا البحث بموضوع (انعكاس الثقافه فى قصص شيرزاد حسن)، ونظرة جديدة حول "التراث والقصة الكردية"، حيث حاول الباحث عرض التراث بكل دقائقها، ومن جانب آخر تكلم عن أنواع وخصائص التراث، في قَصَص (شيرزاد حسن)؛ لأن التراث له علاقة ببعض الجوانب مثل: (الخرافة وتقدم العلم والتكنولوجيا). لذا حاول الباحث في البحث بيان الجوانب التي لها علاقة مباشرة بالتراث ولها تأثير وردود بعضها على بعض. لقد اُسْتُخدِمَ في البحث المنهج (الوصفي- التحليلي، النقد الاجتماعي). وتكمن مشكلة البحث في تأثير التراث على كُتَّابِ القَصَص. وكيف ظهرت هذه التأثيرات على قَصَص شيرزاد حسن. وكيف أصبحت الخرافة جزءا من تراث وتفكير أفرادنا. وفي النهاية وصل البحث إلى عدة نتائج تم عرضها في عدة نقاط. ويتكون البحث من قسمين ونتيجة وقائمة المصادر والمراجع.

الكلمات المفتاحية: (ثقافة، خرافة، تكنولوجيا، قصة) .

گۆڤاری زانکۆی هەڵەبجە:گۆڤارێکی زانستی ئەکادیمیە زانکۆی هەڵەبجە دەری دەکات	
DOI Link	http://doi.org/10.32410/huj-10433
ڕێککەوتەکان	ڕێکەوتی وەرگرتن: ٢٠٢٢/٨/١٣ | ڕێککەوتی پەسەندکردن: ٢٠٢٢/٩/١٨ | ڕێککەوتی بڵاوکردنەوە: ٢٠٢٢/١٢/٣٠
ئیمەیلی توێژەر	dr.osman.maruf@univsul.edu.iq
مافی چاپ و بڵاو کردنەوە	©٢٠٢٢ پ.ی.د.عثمان عبدول بەرزنجی،م.دیلان سلام حمەفرج، گەیشتن بەم توێژینەوەیە کراوەیە لەژێر ڕەزامەندی CCBY-NC_ND 4.0

Abstract

This research, entitled "Reflection of culture in the stories of Sherzad Hassan", is a new focus on the two sides of "Kurdish culture and story", in which culture has been tried to be revealed in all its details, and on the other hand, the types and characteristics of culture have been discussed in Sherzad Hassan's stories, because culture is related to many aspects such as: (Superstition and the development of science and technology), so here are attempts to clarify those parties directly related to culture, which create effects and reactions on each other, the research has been conducted according to the method (description-analysis, social criticism), the problem of the research is the talk about the influence of culture and the surroundings on storywriters, how this effect has been revealed in Sherzad Hassan's stories, how superstition has become a part of our individuals' culture and thinking, and finally the result of the study has been revealed that this study consists of two main sections, the results and the list of reviewers.

Key words: (culture, superstition, technology, story).

پێشەکی:

ئەم توێژینەوەیە بە ناونیشانی (ڕەنگدانەوەی کلتور لەچیرۆکەکانی شێرزاد حەسەن دا) ،کلتورلایەنێکی گرنگی ژیانی هەموو نەتەوەیەکەوڕەنگدانەوەی کەسایەتی وداب ونەریت وئاستی ڕۆشنبیرییانەو ودەتوانرێت بوترێت بنچینەی جیاکردنەوەی نەتەوەکانەلەیەکتری،لەم توێژینەوەیەدا کارلەسەر ئەم لایەنانە کراوە: (کلتور چییە؟جۆرەکانی کلتورکامانەن؟خورافە چ کاریگەرییەکی لەسەر کلتور هەیە؟کلتور چۆن لەناو چیرۆکەکانی (شێرزاد حسن)دا ڕەنگی داوەتەوە؟...) ،بۆ پراکتیکی ئەم توێژینەوەیە سود لە کۆمەڵەچیرۆکەکانی (شێرزادحسن) وەرگیراوە،ئەم توێژینەوەیە ،لەدوو بەشی سەرەکی وئەنجام ولیستی سەرچاوەکان پێکهاتووە ،بەم شێوەیەی لای خوارەوە:

بەشی یەکەم:کلتوروپەیوەندی لەگەڵ کۆمەڵگەدا:

پاری یەکەم:چەمک وزاراوەی کلتور

پاری دووەم:جۆرەکانی کلتور:(کلتوری میللی-فۆلکلۆر،کلتوری کۆمەڵایەتی، کلتوری ئایینی، کلتوری ڕۆشنبیری، کلتوری سیاسی ورامیاری)

پاری سییەم:خورافەوەک بەشێک لەکلتور.

پاری چوارەم:ڕۆڵ وکاریگەری پێشکەوتنی زانست وتەکنەلۆژیا لەسەر کلتور

بەشی دووەم:کلتور لەچیرۆکی کوردیدا،چیرۆکەکانی (شێرزادحسن) بەنموونە

پاری یەکەم:پەیوەندی چیرۆک وکلتور

پاری دووەم:ڕیشەی چیرۆکی کوردی .

پاری سێیەم :کلتور لەچیرۆکەکانی (شێرزاد حسن)دا.

بەشی یەکەم: کلتورو پەیوەندی لەگەڵ کۆمەڵگەدا:-

پاری یەکەم:چەمک وزاراوەی کلتور:-

ئاشنابوونی نووسەرانی کورد بەزمانە ئەوروپییەکان، هانیداون ،کەبەدوای ڕەگ وریشەی وشەو چەمکەکاندا بگەڕێن.لەبارەی چەمکی –کلتور-یشەوە((وشەی(کلتور)لەزمانی ئەڵمانی وفەرەنسی و(کەلچەر)لەزمانی ئینگلیزیدا لەبنەڕەتدا لەوشەی لاتینی(Cultura)ەوە،وەرگیراوە))(ئاشوری،٢٠١٠: ٩٨) ، نووسەرانی کورد هەوڵیانداوە وشەی(cultura)لەڕووی دەنگەوە تاڕادەیەک وەک خۆی یان کەمێک گۆڕانکاری تێدا بکەن وبەکاری بهێنن،بۆیە وشەکانی وەک:(کولتور،کلتور،کەلتور) بەکاردێنن.سەبارەت بەکۆڕی زانیاری کوردیش چەمکی (کولتور،ڕۆشنبیری-چاندی) بەرامبەر بە(culture)ی ئینگلیزی بەکارهاتووە))، (کوردستان،٢٠٠٦: ٧٧).ئەگەر چی لەهەندێک سەرچاوەی ئینگلیزی وعەرەبیدا ((لەنێوان وشەی(heritage) (culture)تێکەڵاوی هەیەوزۆرجار لەبری(Heritage)(تراث)زاراوەی (Culture)بەکارهاتووە،بەڵام لەفەرهەنگدا بەرامبەر وشەی (تراث-کلتور)لەئینگلیزی(heritage)ولەفەرەنسی(heritage)یان(Tradition) و(Lagasy)ی بۆ بەکارهاتووە،لەبەرامبەر وشەی(ثقافە)ش،لەئینگلیزی وفەرەنسیدا(culture)یان-(Education)بەکارهاتووەولەبری(حضارە)ش،بەهەمان شێوە(Culture)یان(Civilisation)بەکارهاتوو)) (عبید، ٢٠١٤: ٥).ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ بنەڕەتی وشەی(culture)یش ئەوادەبێت سەرنجی زمانی لاتینی بدەین چونکە(culture)لە ((وشەی(colere)ی لاتینییەوە سەرچاوەی گرتووە،لەواتادا پانتاییەکی بەرفراوانی هەیە: (نیشتەجێبوون،کشتوکاڵکردن،پاسەوانیکردن،پەرستن)، بۆ وێنە واتای نیشتەجێبوون لە(colonus)وەرگیراوە،کەلەگەڵ هەمان وشەی(colony)پەیوەندی هەیە،یان واتای پەرستن لە(cultus)وەرگیراوە،کەلەگەڵ زاراوەی(culyt)هاوتایی هەیە،ئەوەی دواتر لەزمانە ئەوروپییەکاندابەرەی سەند،واتایەک بووکەلە زاراوەی کشتوکاڵدا بوو،واتە(culture)))، (ئامیدیان،٢٠١٣: ٤٣٠) .

لەزمانی عەرەبیدا وشەی (تراث)بۆ تەعبیرکردن لەگەنجینەی مێژوویی میللەتێک بەکاردێت،ئەم وشەیە بەواتای ئەو شتانە دێت ،کەمرۆڤ وەک میرات بۆ نەوەکانی دوای خۆی بەجێیدەهێڵێت، وشەکە(تراث)((لەچاوگی کاری (ورث)ەوە وەرگیراوە،واتە:ئەوشتانەی کەمردووبۆکەس وکارەکەی بەجێ دێڵێت ودواتر لە(ورث،وارث،میراث)ەوە وشەی (تراث)یش هاتۆتە کایەوە))، (منظور،المجلد١٥: ١٨٩).لەقورئانی پیرۆزیشدا،لەئایەتێکا بەم جۆرە هاتووە: (وتأكلون التراث اكلالما)(الفجر-١٩) واتە: ((میراتی دەخۆن وهەمووی دەماشنەوە(حەقی خزمان و نەدارانی لێ نادەن))، (ئەمین،٢٠٠٤ :٥٩٣) ،بەڵام لەفەرهەنگە نوێیەکانی عەرەبیدا وشەی (تراث) بە داب ونەریت ودەستکەوتی نەتەوایەتی وشارستانی ورۆشنبیرییەکان،کەلەباب وباپیرانەوە بەجێماون پێناسەکراون.لەزمانی فارسیشدا وشەی (فەرهەنگ)لەبری (کلتور)بەکاردەهێنرێت،ئەم وشەیە لای فارسەکان مێژوویەکی کۆنی هەیەولەزۆرێک لەدەقە شیعری ونووسراوە کۆنەکانیاندابەکارهاتووە، ((لەفەرهەنگی کوردیدا کلتور بەمانای،تورەکەیەکی بچکۆلانەیە،کەکلی هاڕاوەی تێدەکرێت وکەلەپوریش ئەو شتانەیەکەلە مردوو بەجێدەمێنێت بۆکەسوکاری مردوو))(موکریانی ،١٣٨٦ : ٦١٩-٦٦٥).دەتوانین بڵێین بەگشتی لەزمانی کوردیدا وشەکانی: (کولتوور،کەلەپور،کەلتور،کلتوور،کلتور) بونیان هەیە،لەزۆربەی فەرهەنگەکانیشدا بەرامبەر وشەی(تراث)ی عەرەبی و وشەی(کەلەپور)ی کوردی بەکارهاتووە،لە فەرهەنگی هەمبانەبۆرینەدا وشەکانی کلتوروکەلەپوور،بەوواتایانەی کەلەسەرەوەئاماژەمان پێدا ، بەکارهاتووە.

کلتور بەماناگشتییەکەی،ئەوەیەکەلەپێناسە زمانەوانییەکاندا دەیبینینەوە،بەگشتی چەمکی کلتور((تەنیاکۆمەڵێکی کەڵەکەبوو لەداب ونەریت وشێوازە جیاوازەکانی ژیان نییە،بەڵکو سیستەمێکی ڕێکخراوە لەڕەفتارەکان،یان شێوەی گشتی ژیانی گروپێک،یان چەند گروپێکە لەخەڵک،ڕەگەزەکانی کلتور وەکو دابونەریت و بیروباوەڕەکان ،هەروەها بەهاو بیروباوەڕە هاوبەشەکان،مرۆڤەکان بەیەکەوە دەبەستێتەوەو ناسنامەی کۆمەڵایەتییان پێدەبەخشێت))،(موحسنی ،٢٠٠٢: ١٠٣).هەرلەبارەی کلتورەوە ڕەفیق سابیر دەڵێت : ((کلتوربەشێکەلەکەسایەتی وپێناسەیەک ،کەکۆمەڵ بەگشتی ومرۆڤەکان بەتایبەتی، خۆیان لەئەوی دی پێ جیادەکەنەوە،کەواتە کلتور چەند هۆکاری خۆناسینە،دەشێت هێندەش هۆکاری خۆجیاکردنەوەبێت))،(سابیر،٢٠٠٣: ٣٧).بەمجۆرە کلتور دەبێتە هۆکارێکی سەرەکی بۆ ناسینی مرۆڤ و دیاریکردنی کۆمەڵگاکەی،هەروەها لەبواری کۆمەڵناسیشدازاناکان پێیان وایە،کەکلتور سیستمی ڕۆشنبیری ودابونەریتەکان دەگرێتەوە،کەلە نەوەیەکەوە

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

بۆنەوەیەکی دیکە دەگوازرێتەوەو بەپێی تێپەڕبوونی کات گۆڕانی بەسەردا نایەت وخۆڕاگرە لەبەرامبەر گۆڕانکارییەکانی زەمەن وکاتدا. تایلەر،یەکەم کەس بووە،کەچەمکی کلتورو پێناسەکەی بەوردبینییەوە بەکارهێناوەو لەکتێبی((چەندتوێژینەوەیەک دەربارەی سەرەتای مرۆڤایەتی وپەرەسەندنی شارستانییەت)،کەلەساڵی(١٨٦٥)دابڵاوی کردۆتەوە،هەندێکجارواژەی کلتور بەکاردەهێنێت،بەڵام بەگشتی واژەی ژیار بەکاردەهێنێت،بەڵام لەساڵی(١٨٧١)داناوی کلتوری سەرەتایی(primitive culture)ی لەسەرکتێبەکەی خۆی داناولەڕستەی دەستپێکدابەشێوەی فەرمی وراشکاوانەکولتوری پێناسەکرد))، (ئاشوری، ٢٠١٠: ١٩)،دەکرێت ئەم مێژووە بەسەرەتای لەدایک بوونی ئەم چەمکەزانستییە دابنێین،هەرچەندە زەمینەکەی لەزمانی ئەڵمانیدا بەرجەستەبووبوو،بەڵام ئەم واتایەی تایلەر بۆکلتور زۆر بە لەسەرخۆیی پەرەی سەندو ئەمریکییەکان زووتر لە بەریتانییەکان قبووڵیانکرد،تایلەر پێی وایە: ((کلتوربریتییە لەگشتێکی ئاڵۆزلەزانست وزانیاری و هونەر،هزرو بیرو باوەڕو یاساو دیسپلین و داب ونەریت وترادیسیۆنەکان،بەکورتی گشت ئەوفێربوون وعادەتانەن،کەمرۆڤێک وەکوئەندامێکی کۆمەڵگاوەریدەگرێت))، (موحسنی، ٢٠٠٢: ١٠٣)،کەواتە کلتور هەموو لایەنەکانی ژیانی مرۆڤ دەگرێتەوەو وەک مەعریفەیەک ،تاک لەکۆمەڵگاوە کلتور وەردەگرێت وفێری دەبێت.واتە ڕەفتارە کۆمەڵایەتییەکان دەچنە چوارچێوەی کلتوری نەتەوەیی وکۆمەڵگاوە،لەلای (کارل یۆنگ)یش کلتور بووە بەیەکێک لەکۆڵەکەکانی تیۆرییەکەی ،چونکە یۆنگ بایەخی بەنائاگایی و کۆدوهەروەها گرنگیدان بەتاوتوێکردنی (ئەفسانەو ئاین وداب ونەریتەکان وفۆلکلۆری میللی میللەتە سەرەتاییەکان ولەئەنجامدا گەیشتە ئەوەی ،کەکەسایەتی مرۆڤ دەفرێکەو مێژووی باب وباپیرانی تێدایە)، (سالح،١٩٨١: ١٩)لەلای یۆنگ کلتور تێکەڵەیەکە لەزمانەکان وهەڵوێستەکان ،ئەو بەشەی مێشک کەیۆنگ پێی دەڵێت نائاگایی کۆ،لەشیکردنەوەی کەسایەتی مرۆڤەکاندا باشتروایە پێی بوترێت بەشی پارێزەر،لەبەرئەوەی ئەرکی پاراستن وگواستنەوەی هەندێک لەدیاردە کلتورییەکان دەگرێتە ئەستۆی خۆی،لەهاوکێشەی ئابوری وسیستەمی ژیانی کۆمەڵگادا کلتور جێگاو ئەرک وتایبەتمەندی خۆی هەیە،،کەواتەدەتوانین بڵێین-:کلتوربر`یتییە لەسیستەمێکی ڕێکخراو،کەپێکهاتووەلەجۆرەکانی ڕەفتاری ڕۆژانەی تاک وشێوازی ژیانی کۆمەڵگەوزمان وبیروباوەڕوهونەرویاساوڕەوشت ودابونەریت وسرووتەکان وبەهاو پێوەرە کۆمەڵایەتییەکان،هەروەها بەرهەمە مادییەکانی مرۆڤیش لەبەرهەمهێنان،پیشەو چالاکییەئابوورییەکان،بیناسازی،جلوبەرگ ،خۆراک،خشڵ،شوێنەوار،تەکنەلۆجیا،چۆنیەتی بەکارهێنانی ئامێرەکان وهەموبەرهەمە دەستییەکانی مرۆڤ دەگرێتەوە،کەلەنەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی ترولەشوێنێکەوە بۆشوێنێکی تر دەگوازرێتەوە.

پاری دووەم:جۆرەکانی کلتور:

١-کلتوری میللی-فۆلکلۆر

هەموومیللەت ونەتەوەیەکی سەرگۆی زەوی،خاوەنی نەریت وکلتوری خۆیەتی.میللەتی کوردیش وەکو هەر میللەتێک بیروباوەڕو کلتوری میللی تایبەت بەخۆی هەیە،ئەم بیروباوەڕش میللەت بەرەو ژیانێکی پڕ سەروەری و سەربەستی دەبات،ئەگەر ئێمە بیروباوەڕێکی میللی ،کەپەیوەندییەکی بەهێزی لەگەڵ ژیانی ڕۆژانەی تاکەکانی کورددا هەبێت وەربگرین؛دەتوانین بڵێین: ((بیروباوەڕی میللی بەشێکە لەفەلسەفەی شارستانییەتی هەر گەلێک،چ ئەوگەلە پێشکەوتووبێت ،یاخود پاشکەوتوو بێت))، (شاهین، ١٩٩١: ٣١)،کەواتە کلتوری میللی لەبیروباوەڕوشارستانییەتی هەرگەلێکەوە سەرچاوە دەگرێت ،ئەم بەشەی کلتور زۆرفراوانەوزانایان کاری زۆریان بۆکردووە،فۆلکلۆرناسی وەکو بوارێکی سەربەخۆ بوونی خۆی سەلماندووە،(فۆلکلۆر)وەکو زاراوە بەرامبەر بەکلتوری میللی بەکارهاتووە،(دکتۆراحمدمورسی)یەکێکە لەوکەسایەتییە ئەکادیمیە عەرەبییانەی،کەگرنگییەکی تایبەتی بەفۆلکلۆرداوەو ئەو پێی وایە باشترین پێناسە بۆفۆلکلۆر ئەمەیە،هەرچەندە پێشی وایە ،کەپێناسەکەی بێ کەموکورتی نییە،بەڵام هەرچۆنێک بێت شایەنی قبوڵکردن وگفتوگۆ لەسەرکردنە،هەروەک دەڵێت: ((فۆلکلۆر بریتییە لەوهونەر وبیروباوەڕو جۆری ڕەفتارە کۆمەڵایەتییانەی،کەمیللەت گوزارشتی لەناخی خۆی پێدەکات،جاچ بەکارهێنانی وشە،جوڵە ئیشارەت،یاخود ترپە (ئیقاع)،یان هێڵ ورەنگ،یاخود شێوەکاری مادە،یان دروستکردنی ئامێری سادەو ساکاربیت .))،(مرسی، ١٩٨١: ١٠٧).بەسەرنجدان لەوپێناسەیە بۆمان دەردەکەوێت ،کە فۆلکلۆر هەردوولایەنی مادی ورۆحی لەخۆدەگرێت،بەڵام نووسەر لەم پێناسەیەدا

زیاتر جەخت لەسەر لایەنە ڕۆحییەکان دەکاتەوە.واتە((وەک چۆن مرۆڤ پێویستی بە پێداویستییە سەرەتاییەکانی ژیان هەیە،بەو چەشنەش پێویستی بە مۆزیک هەیە،ڕۆح وەک گەدە پێویستی بە خۆراکە ،بەڵام کام خۆراک؟خۆراکی لایەنە ڕۆحییەکان ،مۆزیک یەکێکە لەو خۆراکانەو بەشێکی گرنگی فۆلکلۆریشە.))،(عەبدوڵا،٢٠٢١ :٣٩).پێویستە ئەوەش بوترێت ،کەبەشێکی کلتوری میللی وفۆلکلۆری بریتییە لەو بیرکردنەوە خورافییانەی تاکی کورد هەیبووە بەرامبەر دیاردەکانی دەوروبەری وهەوڵدان بۆ دۆزینەوەی وەڵامی پرسیارە زۆرەکانی مرۆڤی سەرەتایی دەربارەی ژیان وبوونی مرۆڤ لەڕێگەی خورافەو ئەفسانەکانەوە.((شاعیران سودێکی زۆر وەردەگرن لەو ڕووداو و بەسەهاتانەی مێژوو وهەمیشە لە شیعرەکانیاندا دەبینرێت ودەبێتە سەرچاوەی هەوێنی وێنەی شیعریی جوان.)).(عەبدوڵاو هاوکاران،٢٠٢١ :٦)واتە ڕووداوەمێژووییەکان و بابەتە فۆلکلۆرییەکان سەرچاوەیەکی دەوڵەمەندن بۆ شاعیران و نووسەران و بوون بە بەشێکی سەرەکی کلتوریش((داستانە کۆنەکانی هەر نەتەوەیەک کەرەستەیەکی خاوی داهێنانەکانی نووسەرو شاعیرانن ،چ وەکو گەڕانەوە بۆیان و تەوزیفکردنیان لەناو دەقە شیعرییەکانییاندا،چ وەکو ئیلهام لێوەرگرتنییان.)) ،(میرە و هاوکاران،٢٠٢٠ :٦٨).

٢-کلتوری کۆمەڵایەتی:

(کلتوری کۆمەڵایەتی) بریتییە لەکلتورێک ،کەدەستەیەکی جیاواز وسەربەخۆی کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی،وەک گەل یان نەتەوەیەکی دیاریکراو هەیەتی،ڕەگەزەکانی کلتور لەوانەیە ئازادانە لەسیستمێکەوە بۆ سیستمێکی تر بگوازرێتەوە،بەم جۆرە هەر کۆمەڵگایەکی مرۆڤایەتی سیستمی کۆمەڵایەتی وکلتوری تایبەت بەخۆی هەیە،کەبەهۆیەوە دەناسرێتەوەو جیادەکریتەوە لەگەل وکۆمەڵگەیەکی تر،چونکە((ئەم چەمکەدەلالەتە لەکۆی داب ونەریت وشێوازەکانی ژیان ،جگەلەوەش ئەودام ودەزگاو ڕێکخراوانە دەگرێتەوە،کەبنەمای دروستبوونی شارستانییەت ورۆشنبیرین لە لای کۆمەڵێک لەکۆمەڵەکان))،(ابومصلح ،٢٠٠٦: ١٢٩).کەواتە(کلتوری کۆمەڵایەتی) ئەو چوارچێوە کلتورییەیە ،کەهەر کۆمەڵگایەک هەیەتی و تاکەکانی پێڕەوی دەکەن وپابەندن پێوەی ولێی لانادەن و بوە بەبەشێک لەناسنامەی نەتەوەیی کۆمەڵگەکەیان و ئەو گەلانەی لەڕۆژگاری ئەمڕۆماندا خاوەنی شارستانییەتێکی پێشکەوتووی بەرزن،یان جڵەوی پێشکەوتن وگەشەکردنیان بەدەستەوەیە،ئەوانەن ،کەتوانای تێپەڕاندن ودەستهەڵگرتنیان هەیە لەمیراتی کۆن ولەکارکەوتووی ڕۆشنبیری خۆیان،کەبۆ مەبەستی بەرەوپێشبردن وزیادکردنیان ئەوکارەدەکەن و ئەم بەرەوپێشبردن وتێپەڕاندنە،کەمتر لەوڵاتانی تازە گەشەکردوودا ڕوودەدات،چونکە پرۆسەی گەشەکردنی شارستانییەت تیایاندا لاوازو سست بەڕێوەدەچێت،بەشێوەیەکی گشتی ئەم کۆمەڵگایانە کۆمەڵگای داخراون بەسەردنیای شارستانی وپێشکەوتنی وڵاتانی دەوروبەردا،خۆشیان هیچ توانایەکی داهێنان وگەشەکردنیان نییە و زۆرجار بەترس وسڵەمینەوە لەکرانەوەو پێشکەوتن دەڕوانن،دەکرێت ئەم ترسەش لەوەوە سەرچاوەی گرتبێت،کەلەسەر بنەمایەکی بەرژەوەندیخوازانەی بەرتەسکی سیاسی،یان ئابووری دامەزرابێت وبوبێتە بەشێک لەسیاسەتی ئەم گەلە دواکەوتوانە.کۆمەڵگەکاریگەری لەسەر بەرهەمی نوسەران دروست دەکات،چونکە نوسەرخۆی لەدایکبووی کۆمەڵگەکەیەتی ،کەواتەهەر لەمنداڵییەوە کۆمەڵگە کاریگەرییەکانی خۆی بەسەر یادادەسەپێنێت،ئەم کاریگەرییەش بەشێوەی جیاجیا لەبەرهەمی نوسەراندا دەردەکەوێت،کەدواتر ئەمە بەکلتوری کۆمەڵایەتی دەناسێنرێت.مرۆڤ لەناو کۆمەڵگەدادەژی و هەر کۆمەڵگەیەکیش کلتوری تایبەت بە خۆی هەیە،کەدواتر ئەم کلتورانە دەبنەبەشێک لەبەرهەمی نووسەران.((یەکێک لە تایبەتمەندییە هەرە دیارەکانی هەڵسوکەوتی تاک لە گرووپە کۆمەڵایەتییەکەیدا جێخۆشکردن و هەوڵدانییەتی بۆ هەڵکردن لەناو ئەو گرووپە کۆمەڵایەتییەدا.)) (میرە،٢٠٢١ :١٠٥)،ئەمەش بە پێڕەوکردنی کلتور دەبێت.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

٣- کلتوری ئایینی:

ئایین یەکێکە لەکۆنترین شێوەکانی هۆشیاری کۆمەڵایەتی،کەلەسەردەمە کۆنەکانەوە دەرکەوتووە،چونکە لە گەوهەریدا ئاماژەیە بەگرێدانی نێوان مرۆڤ وخودا،واتە گرێدانی نێوان مرۆڤ وجیهانی نەبینراو بەشێوەیەکی گشتی،((زۆرینەی هێزە سیاسییەکان تێبینییان کرد،کەلەپوور بەناوەرۆکە ئاینییە ئیسلامییەکەیەوەکاراترین ئامرازە بۆ ئاڕاستەکردنی وتار بۆ جەماوەر،چونکە خەڵکی لەئاستی وتارە ئاینییەکاندا هاوسۆزی وهەستیپاری وهەڵچوونیان هەیە))،(حەسەن،٢٠١١:٣٤١)بەم پێیەبێت، کلتوری ئایینی زۆرترین کاریگەری لەسەر دەروونی تاکی مسوڵمان ،یان پێڕەوانی هەر ئایینێکی تر، دروست دەکات، چونکە ئایین کاریگەری ڕۆحی زۆر گەورەی لەسەر تاکەکانی کۆمەڵگەدادەبینرێت،کەمەبەست لەکلتوری ئایینیش، هەموو ئەو لایەن ورەهەندانە دەگرێتەوە،کە دەیخاتە سنووری خۆی ولەچوارچێوەی خۆیدا پۆلێنیان دەکات؛هەر لەدەقی کتێبە ئاسمانییەکانەوە، هەتا دەقی فەرموودەو کەسایەتی پێغەمبەران و خەلیفەکان وپیاوچاکان وجەژن وبۆنە ئاینییەکان دا دەکرێت لەچوارچێوەی کلتوری ئاییندا پۆلێن بکرێن،لەبەرئەوەی هەم ئاین وهەم ئەدەب کاریگەری گەورە لەسەر هەست وسۆزی مرۆڤ دادەنێن ؛بۆیە ئاساییە کلتوری ئایینی کۆمەڵگایەک لەناو ئەدەبەکەشیدا ڕەنگ بداتەوە.

٤-کلتوری ڕۆشنبیری:

دەستپێک بە کۆمەڵێک پرسیار دەست پێدەکەین:ئایا ڕۆشنبیران دەستەیەکی دیاری کۆمەڵگەن،یاخود توێژێکی گەورەی خەڵک پێک دەهێنن؟ئایا ڕۆشنبیران مەبەست لە خوێنەرانن،کەلە ناو دەزگا کۆمەڵایەتی وحوکمی وسیاسییەکاندا کاردەکەن؟ئایا ڕۆشنبیران گروپێکن و ئەرک وپەیامی دیاریکراویان هەیە،جیا لەئەرک وپەیامی ئەوانەی لەدەزگا حوکمی وکۆمەڵایەتییە فەرمی ونافەرمییەکان کار دەکەن؟ بۆوەڵامی ئەم پرسیارانە، دەگەڕێینەوە بۆ بۆچونەکانی ئەدیب ورۆژنامەنووس وتیۆرستی سیاسی بەناوبانگی ئیتالی (ئەنتۆنیۆ گرامشی)،کەبۆچونەکانی سەبارەت بەرۆشنبیر،تاکوئێستاش لەنێو کایەی ڕۆشنبیری جیهانیدا سەنگی تایبەتی خۆی هەیەوشایانی گفتوگۆلەسەر کردنە.(گرامشی) لە(پەڕاوەکانی زیندان)دا دەنووسێت: ((مرۆڤ دەتوانێت بڵێت هەموو خەڵکی ڕۆشنبیرن،بەڵام هەمووکەس ئەرکی ڕۆشنبیریان لەکۆمەڵگادانییە.))، (سەعید، ٢٠٠١: ٩٣).بەم پێیەبێت ،هەموومرۆڤێک چالاکی فیکری تایبەت بەخۆی هەیە،بیردەکاتەوەو خاوەنی جیهانبینی تایبەت بەخۆیەتی سەبارەت بەشتەکانی دەوروبەری،یەکێک لەتایبەتمەندییە گرنگەکانی ڕۆشنبیر، هاتنەناوەوەیەتی بۆناو فەزا کۆمەڵایەتی وسیاسی وکلتورییەکان ،بەو واتایەی"سارتەر" بانگەشەی بۆدەکات ودەڵێت: ((ڕۆشنبیر،مرۆڤێکە خۆی دەخاتە نیوهەموو ئەوشتانەی هیچ پەیوەندییەکیان بەوەوە نییەو لووتی لەهەمووشتێک دەژەنێت))، (سارتر، ١٩٧٣: ١٢).لێرەدا ئەوەی جەختی لەسەر دەکرێت،گرنگی هاتنەناوەوەی ڕۆشنبیرانە بۆنێو کایە جیاوازەکانی کۆمەڵگا،واتە ڕۆشنبیربوون وشارەزابوون وپسپۆڕبوونی کەسێک لەبوارێک لەبوارەکاندا،تەنها بەبەدەستهێنانی بڕوانامەنابێت،بەڵکو دەبێت ئەوکەسەلەسنووری پسپۆڕییەکەی خۆی دەربچێت،تابتوانێت ئەو ناوبانگەی بەهۆی پسپۆڕییەکەی خۆیەوە دەستی کەوتووە،بیکاتە ئامرازێک بۆڕەخنەگرتن لەدەسەڵاتی کۆمەڵگاو دەسەڵاتداران.ڕۆشنبیرانی ناو کۆمەڵگە خاوەنی کلتوری تایبەت بەخۆیانن ودەتوانن کاریگەری لەسەر کلتوری گشتی کۆمەڵگە درووستبکەن

٥-کلتوری سیاسی یارامیاری:

یەکێک لەسیمادیارەکانی پێشکەوتنی کۆمەڵگە لەئێستادا،بریتییەلە توند پێکەوە گرێدانی کلتورو سیاسەت،سیاسەت لەبواری کلتوردا،وەک چۆن لەبوارەکانی تری ژیانی کۆمەڵایەتیشدا،ڕۆڵ وکاریگەری گەورەی خۆی دەگێڕێت لەئاڕاستەکردنی ژیانی تاکەکانی کۆمەڵگەدا،بەهەمان شێوە لەبواری کلتوریشدا ڕۆڵ وکاریگەری خۆی هەیە((کلتور بریتییە لەدەرەنجامی کارکردنی تەواوی فاکتەرەکانی،کۆمەڵایەتی وئابووری و سیاسی وئیدیۆلۆگی.لەسیاسەتدا تەنیا هاوسەنگی هێزەکان وپرۆسە سیاسییەکان دەرناکەون،بەڵکو جیهانبینیش کەلەماوەی پرۆسەی مێژوویی لەچوارچێوەی کلتوردا درووستبووە-ئەویش ڕەنگدانەوەی دەبێت.))،(ئۆفچاننیکۆڤ، ٢٠٠٩: ١١٦).کلتور لەتەواوی فاکتەرە کۆمەڵایەتی

وئابوری وسیاسی و ئایدۆلۆژییەکانەوە دروست دەبێت و لەبواری سیاسەتدا جیهانبینیش ڕۆڵی دیاروکاریگەری هەیەو لەپرۆسەی مێژوویی پەرەسەندنی پەیوەندی نێوان سیاسەت وکلتوردا دەردەکەوێت.کە کارلێککردنی پرۆسەکانی سیاسی وکۆمەڵایەتی وکلتوری،بەگوێرەی هەلومەرج وبارودۆخی هەر وڵاتێک شێوازی جۆراوجۆر وەردەگرێت.جیهانبینی بەشێکی دیاری کلتور پێکدەهێنێت وکلتور لەجیهانبینی مرۆڤ کوردەوە درووستبووە بۆژیان ودیاردەکانی دەورووبەر.

ئێمە لە پێکهاتەکانی کلتوری کوردیدا بایەخ بە دوو جۆر دەدەین ،ئەوانیش"خورافە وەک بەشێک لەکلتوری هەموو میللەتان وپاشان کاریگەری پێشکەوتنە زانستی و تەکنەلۆژییەکان لەسەر کلتور" :

پاری سێیەم:خورافە وەک بەشێک لەکلتور:

خورافە یەکێکە لەبەرهەمەکانی خەیاڵ وتێڕوانینەکانی مرۆڤ بۆ دیاردەو ڕووداوەکان،هەندێکجار هێندە خەیاڵی مرۆڤ پڕ دەکات،کەکاریگەری تەواو لەسەر هەڵسوکەوت وبیرکردنەوەی دادەنێت،پاشان تەشەنەدەکات وزۆرینەی تاکەکانی کۆمەڵگە دەگرێتەوە،دیارترین لێکدانەوەش بۆهۆکارەکانی سەرهەڵدانی خورافە ئەوەیە، مرۆڤ لەترسی ڕووداوە سروشتی وگەردوونییەکان ،کە نەیتوانیوەبەشێوەیەکی زانستی لێکدانەوەیان بۆ بکات ،بۆیە پەنای بردۆتە بەرخەیاڵ(superstition) وتێڕوانینی خۆی،کەتێڕوانینەکانیش تێڕوانینێکی سەرەتایی وسادە بون ،چونکە((خورا فەباوەڕێکە،کەڕووداوگەلێکی دیاریکراوی تایبەت ڕوودەدەن بەڕێگەوشێوازێک،کە ناتوانرێت بەئاوەز وزانست شەرح وباس بکرێت،بڕوایەکە ،کەڕووداوگەلێکی تایبەتی دیاریکراو بەختی باش یاخود خراپ لەگەڵ خۆیاندا دەهێنن)) (Hornby), 2005:1541)واتە خورافەدروستکراوی خەیاڵی مرۆڤەو هەرگیز شتی والە واقعدا نابینیتەوە،مالینۆفسکی دەڵێت : ((هزری خورافی ئەوەیە،کەهەوڵدەدات بگات بەئامانجەکانی تاک،یان کۆمەڵگا))،(عارف، ٢٠١٨: ١).واتە خوارافە هەموو ئەو شتانەدەگرێتەوە ،کە مرۆڤ بڕوایان پێدەهێنێت،بەوهیوایەی ،کە بتوانێت ئامانجەکانی بۆ بەدی بهێنێت،ئەم بیروباوەڕانە بنەمایەکی زانستی وتیۆرییان نییە،ناتوانین بیروباوەڕەکانیان بسەلمێنین،بەڵکوزیاتر پەیوەستن بەلایەنی دەروونی مرۆڤ لەکۆمەڵگەدا،ئەمەش پەیوەستە بەجۆری پەروەردەی تاک لەکۆمەڵگەدا،خورافەزاراوەیەکی عەرەبییەو لەزمانی کوردیدا زاراوەیەکمان نییە،کەمانایەکی تەواو لەبەرامبەر وشەی خورافەدا ببەخشێت،بۆیە ئێمەش هەر زاراوەی خورافەکە بەکاردەهێنین. ((لەزمانی عەرەبیدا لە ڕیشەی وشەی(خرف)ەوە هاتووە،واتە تێکچونی ئەقڵ،وەک سەرەتایەکی خورافیش دەوترێت،کەسێک لەسەردەمی پێش ئیسلامدا بەناوی خورافە هەبووەو جنۆکە ڕفاندویەتی،پاش گەڕانەوەی بۆناو هۆزەکەی،هەندێک قسەی کردووە،کە بێسەروبەربوون لەبەرئەوە لەناو عەرەبداوابڵاوبۆتەوە هەرکەسێک قسەی نالۆجیکی و بێ بنەمای کردبێت لەقسەکانی(خورافە)چووە))،(ابن منظور،بدون سنە: ٧٦)

دەتوانین بڵێین خورافە بریتییە لەهەر هەڵوێستێک یان ڕووداوێک،یان قسەیەکی ئەقڵ ناڕەوا،یان هەر بیرێک یان قسەیەک،یان هەڵوێستێک ،کە مرۆڤ نەتوانێت پێوانەی بکات،((خورافە باوەڕێکی بتەوە بەهێزە بان سروشتییەکان(فوق الطبیعە)(upernatural)،یان ئەو کردەوە نهێنی وسحرییانەی لەبیرکردنەوەی خەیاڵییەوە سەرچاوە دەگرن)) (العیسوی، ١٩٨٢ : ١٢).یان دەتوانین بڵێین خورافە ئەو بیرو بۆچوون وکردارانەن،کەنادرێنە پاڵ هیچ ڕێپێدراوێکی ئەقڵی وملکەچی هیچ تێگەیشتنێکی زانستی نابن،هەم لەڕووی تیۆری وهەم لەڕووی پراکتیکیشەوە.کەواتە خورافە بیرکردنەوەیە لەبابەتێک کەلەڕاستیدا بوونی نییە،بەڵکو تەنها لەناو خەیاڵی تاک یان کەسەکاندا جێگای دەبێتەوە،کاتێک بیر لەشتەکانی دەوروبەریان دەکەنەوە،یاخود هەر جۆرە بیرکردنەوەیەکە ،کەلەگەڵ واقعدا یەکنەگرێتەوەو هەموێیەرو میتۆدێکی زانستی ڕەت دەکاتەوە،((کەواتە خەیاڵ ڕەگەزێکی گرنگی شیعرو ئەدەبەو لە دروستکردنی وێنەی شیعریدا بەشدارییەکی گەورە دەکات)) (عەبدوڵاوهاوکاران ،٢٠١٩ :٥٤) ،دەتوانین بڵێین سیماکانی خورافە لەکوردستاندا بریتیین لە(مەزارگەکانی شێخان وپیران) (نوشتەنووس وقاوەگرەوەکان)،چەندین دەستەواژەی خورافی دەبینینەوە ،کەئەمانە گشتیان لەنەستی گشتی کۆمەڵگەدا ماون و سەردان دەکرێن وخەڵکانێک باوەڕی تەواویان پێیانەوپشتیان پێدەبەستن.هەموونەتەوەکانی دونیا بڕوایان بە خورافە هەیەولەخورافەکانی ناو کلتوری

کوردی: (نینۆک نەکردن لەشەودا،بووک نەبردنە لە ڕۆژانی شەممەدا،وەک لەفۆلکلۆری کوردیدا هاتووە:

شەممەکاروشەممەبار

شەممە بووکی تیانابێ سوار)،هەروەها سەرچاکنەکردن لەڕۆژانی سێشەممان ،نەچوونە گەرماو بە عەسراندا ...هتد)ئەمانە کۆمەڵێک نموونەی دیاری خورافەن لە کلتوری کوردیدا.

پاری چوارەم:ڕۆڵ وکاریگەری پێشکەوتنی زانست وتەکنەلۆژیا لەسەرکلتور:

چەمکی کلتور چ تایبەتی بێت یان گشتی،بەهەموو شێوەو ناوەڕۆکەکانییەوە کاریگەری پێشکەوتن و پەرەسەندنی زانست وتەکنەلۆژیای دەکەوێتەسەر،((مرۆڤەکان بە تێپەڕبوونی کات و ئەزموونکردنیان لەگەڵ دەورووبەردا،وێنەی هزریان فراوانتر دەبێت ودەتوانن لێهاتوانەتر مامەڵە بکەن و سوود لە ئەزموونەکانییان وەربگرن .)) (حم غریب،هاوکاران ،٢٠١٩: ٣٥).هیچ گومانیش لەوەدا نەماوە بڵاوبوونەوەی خێراو بەرفراوانی مەعریفەو بیروبۆچون وزانیارییەکان بە هۆی پێشکەوتنی زانست وتەکنەلۆژیای پەیوەندی وگەیاندنەوە،کاریگەری ودەرەنجامی خۆیان ،لەسەر سیستمی بەهاو ڕەفتارو کلتور بەشێوەیەکی گشتی هەیە،دیارە زیادبوونی سکاڵاونیگەرانی لەمەترسییەکانی لەئەنجامی ناسنامەو تایبەتمەندییە کلتوری وژیارییەکان،بەڵگەن بۆ ئەوەی گۆڕانکاری لەئێستادا هەیەو بەردەوامیش دەبێت،جاران ڕەوتی پێشکەوتنەزانستی وتەکنەلۆژییەکان هێندە خاوبوون،خەڵکی هەستییان بەگۆڕانی ناسنامەو کولتورو دیدوبۆچونیان لەجیهاندا نەدەکرد،بۆ نموونە((بەرەوپێشچوونی شیعری کلاسیکی کوردی ،هاوشان بە شیعری کلاسیکی گەلانی تر لە سەردەمی خۆیدا بەتایبەتی ،کە سیستمی فێربوون لەو کاتانەدا خۆی لە زانست و خوێندن و نووسین ورۆشنبیری ئاینیدا دەبینییەوە))،(علی وهاوکاران،٢٠٢٠: ٧٧)واتە لەم قۆناغەدا زانست و زانیاری تەنها لە حوجرەکاندا بووە،واتە ڕۆشنبیری ئاینی بووە،بەڵام ئەمڕۆ هەوڵی گەورەو ڕاستەقینە لەئارادایە بۆپارێزگاریکردن لەخەسڵەتە دیارەکانی کلتور،ئەم پارێزگاریکردنەش بەهۆی پێشکەوتنی سەرسوڕهێنەری زانست وتەکنەلۆژیای کۆتاییەکانی سەدەی بیستەمەوە دەکرێت،چوونکە پێشکەوتن وگەشەسەندنی زانست وتەکنەلۆژیا لەمڕۆدا بەشێوەیەکە خەڵکی زۆر بە باشی هەست بەو گۆڕانکارییە گەورانە دەکەن،کەبەسەر جۆری ژیانی سیاسی وئابوری تەواوی کۆمەڵگاکاندا هاتووە،جارێکی تر بیر لەبەهاو نەریتەکانی پێشوی خۆیان دەکەنەوەوهەوڵی پاراستنی دەدەن لەتەوژمەکانی پێشکەوتنی تەکنەلۆژیا،چونکە تەکنەلۆژیا توانای زۆری هەیە لەگۆڕینی مرۆڤ وکۆمەڵگای مرۆڤایەتی.((لەپاش کۆتایی هاتنی جەنگی سارد ،مرۆڤایەتی دەچێتە قۆناغێکی نوێوە،کەسەردەمی شۆڕشی ڕاگەیاندنە،بەهەموو ماناکانییەوە،سەرکەوتنی لایەنێک لەجەنگێکی نێو دەوڵەتیدا،سەرکەوتنی سیاسەت وسیستمە ئابوورییەکەیەتی،هەربۆیە شەرعییەت بەپێشڕەویکردنی خۆی دەبەخشێت؛لەڕێگەی تەکنەلۆژیاو ڕاگەیاندنەوە،هەوڵی دەستدرێژی دەدات بۆتەواوی کۆمەڵگەکانی دونیا.))، (محمد،٢٠١٧: ٤٩).بێگومان هۆیەکانی ڕاگەیاندن سودی بۆ بەکاربەر هەیەودەبێتە هۆی ئاسان دەستکەوتنی زانیاری و نزیککردنەوەی شوێنە جوگرافییە دوورەکان و نەمانی سنوور لەنێوان وڵاتانی جیهاندا،هەروەها هەوڵی بڵاوکردنەوەی پێوەرە نوێیەکان دەدات لە نێوانیاندا ،جیهانگیری کلتوری ،هەوڵی نزیککردنەوەی کلتورەکان دەدات لەیەکتری،جیاوازییە کلتورییەکان دەتوێنێتەوەو سنورەکان کاڵدەکاتەوە،نموونەش بۆ ئەمە لە کلتوری کوردیدا ،هێنانەناوەوەی شێوازی جیاجیای خوێندن وفێربوون وئاسانکاری بینینی مامۆستاو خویندکار لەڕێگەی تەکنەلۆژیاوە ،کەلەڕابردوودا تەنها دەیانتوانی بەفیزیکی یەکببینن وکرداری فیربوون درووست ببیت.

بەشی دووەم: کلتورلەچیرۆکی کوردیدا،چیرۆکەکانی(شێرزادحسن)بە نموونە:

پاری یەکەم:پەیوەندی چیرۆک و کلتور:

چیرۆک وەک ژانریکی ئەدەبی رۆڵێکی گرنگ وکاریگەر دەگێرێت،لەگواستنەوەی کلتورو داب ونەریتی کۆمەڵگەدا،ئەمیش سەرەتا بەحەکایەت وگێڕانەوەی کۆن ،یان چیرۆکی میللی دەستی پێکردووە،کەبەشێوەیەک لەشێوەکان گوزارشت بوون لەژیانی کۆمەڵگەی کوردی لەکۆندا،بەتایبەتی لەدەربڕینی شێوازی بیرکردنەوەوکلتورو دابونەریت وشێوازی ژیان وپەیوەندی نێوان تاکەکان.هیچ میللەت ونەتەوەیەک نییە چیرۆکێکی تایبەت بەخۆی نەبێت،هەموو نەتەوەیەک لەرێگەی چیرۆکەوە گوزارشتی لەبەشێکی زۆری کلتورو پێکهاتەوئەنترۆپۆلۆجیای خۆی کردووە،((ئەو زمانەی شاعیران و نووسەران ،بۆ بەرهەمهێنانی دەق بەکاریدێنن دەبێت خاوەنی سیماو تایبەتمەندیی خۆی بێت ،ئەو جیاوازی و تایبەتمەندییانە دەقێکی ئەدەبی دەخولقێنن.)) ،(حمە ئەمین،٢٠٢٢ :٢٥٤).تەنانەت بەشێکی زۆری کتێبە ئاسمانییەکانیش لەرێگەی چیرۆکەوە شتەکانمان بۆ دەگێرنەوە،لەبەرئەوەی پێیان وایە چیرۆک باشتر لەزەینی مرۆڤدا دەمێنێتەوەو پەندی لێوەردەگریت،کەواتە هەموو میللەتەکۆنەکان لەرێگەی چیرۆکەوە هەوڵیانداوە رابردووی خۆیان بۆ نەتەوەکانی داهاتوو بگوازنەوە،ئەگەر چیرۆک وحیکایەت وگێرانەوەی کۆن نەبوایە،ئەوائێمەهیچ زانیاریەکمان دەربارەی گوزەران و شێوازی ژیانی مرۆڤی کۆن نەدەبوو.بەڵام چیرۆک وەکو ژانرێکی نوێی ئەدەبی ،چ لەئەدەبییاتی رۆژئاواو چ لەئەدەبییاتی کوردیدا،شێوەیەکی نوێی بیری مرۆڤە،ئاشکرایە ئەم ژانرە وەکو ژانرێکی مۆدێرن لەئەورووپا سەریهەڵداوە،کەواتە چیرۆک ئەدەبێکی بەپەخشان نووسراوە،لەرێگەی گێرانەوەی کۆمەڵێک رووداوەوە،یان بەریەککەوتنی رووداوەکانەوە،کەسەرچاوەیان تێکەڵەیەکە لەواقیع وخەیاڵ،لەرێگەی کاراکتەرێک یان چەند کاراکتەرێکەوە مەبەستەکان بەئێمەدەگەیەنن،زۆرجارکاراکتەرەکان خۆیان دەبن بەگێرەرەوەی رووداوەکان،دیارە چیرۆک لەکۆمەڵێک توخمی سەرەکی پێکهاتووە،کەبریتیین لە: (رووداو،کاراکتەر،کات، شوێن،بیرۆکە،گێرەرەوە، زمان وشێوازی گێرانەوە.)

پاری دووەم:ریشەی چیرۆکی کوردی:

ئایا ریشەی چیرۆکی کوردی بۆئەدەب وکەلەپووری کۆنی کوردی دەگەرێتەوە،یان بەکاریگەری ئەدەبییاتی دیکەو لەئەدەبییاتی نەتەوەی دیکەوە وەرمان گرتووە؟

لەراستیدا بۆچوونی شارەزایانی ئەدەبی کوردی لەم بوارەدا جیاوازە،هەندێکیان پێیان وایە چیرۆک وەکو ژانرێکی نوێی ئەدەبی بۆکەلەپوورو هەقایەت و هەندێک دەستنووسی بەپەخشان نووسراو دەگەرێننەوە،بێ ئاگالەوەی چیرۆک وەکو ژانرێکی نوێی ئەدەبی تەنیا بەتوخمەکان درووست نابێت،بەڵکو کۆمەڵێک رەگەز و تەکنیک هەن بۆ ئەوەی ئەودەقە بکەن بەچیرۆک ،جازۆرێک لەنووسەران لەهەستێکی نەتەوەیی قووڵەوە ئەو قسەیە دەکەن ،هەرچەندە زۆرێکیان ئەو نووسینانە بەپەخشان لەقەڵەم دەدەن بەڵام دەیانەوێت ناراستەوخۆ بڵێن مادەم پەخشانمان هەیە ،کەواتە چیرۆکیشمان هەیە،بەڵام ئەمانە بە بەڵگە نەسەلمێنراون((تەنانەت ئەو نووسینە پەخشانیانەی وەکوو:مەولوودنامەکەی "شێخ حسەینی قازی "وعەقیدەنامەی کوردی "مەولاناخالیدی نەقشبەندی" ،دواتر(عەبدولرەزاق بیمار)لە توێژینەوەیەکدا بەناوی(مێژووی پەخشانی کوردی)لەساڵی(١٩٩٩)بڵاویکردەوە،ئەوەی سەلماند ،کەمەولوودنامەکەوئەقیدەی مەولاناخالید نووسین نین،بەڵکو وەرگێرانن ولەزمانی عەرەبییەوە وەرگێراون،(فەرهاد پیربال)یش،یەکەمین چیرۆکی کوردی بەدەق (مەموزین)ی (مەلامحموودی بایەزید)ی دیاریدەکات.)) ، (مەنتیک، ٢٠١٨: پۆرتاڵی رووداو).ئەوەش ناشارێتەوە ئەو بەهاو ناوەرۆک وئیستاتیکایەی دەقەکە هەیەتی،وادەکات نەبێتەدەقێکی فۆلکلۆری،بەڵکو ببێتە چیرۆک،هەروەها بیانووی ئەوەش دەهێنێتەوە،کەتەکنیک وشێوازی گێرانەوە لەو سەردەمەدا بەوشێوەیە کۆن و فۆلکلۆری بووە،بۆیە شێوازی ئەم دەقە وابووە، کەئەمە خۆی بۆ خۆی بیانووە بۆ ئەوەی ،کەئەم دەقە نابێتە چیرۆک،دەتوانین بڵێین چیرۆک بەواتا نوێیەکەی ،وەکووژانرێکی نوێ،بەهیچ شێوەیەک لەناو ئەدەبییاتی کۆنی کوردیدا نییە،تاکوو ساڵی ١٩١٣،کە(فوئادی تەمۆ) لەژمارە (٢-٣)ی ،گۆڤاری(رۆژی کورد)لە ئەستەنبوڵ،نووسینێک بڵاو دەکاتەوەو لەسەر نووسینەکە دەنووسێت

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

(چیرۆک)،کەواتە (فوئادی تەمۆ) یەکەم کەسە کە زاراوەی چیرۆکی بەکار هێناوە ،دیارە چیرۆک یەکێکە لەژانرەکانی گێڕانەوە،دەتوانین بڵێین گێڕانەوە پێشمەرجی بوونە،واتە لەدەرەوەی گێڕانەوە بوون نییە،چوونکە مرۆڤ بەدرێژایی مێژووی ژیانی هەوڵیداوە لەڕێگەی گێڕانەوەوە بوونی خۆی بسەلمێنێت ومێژووی خۆی بپارێزێت و بیگوازێتەوە بۆ نەوەکانی دوای خۆی،دەبینین مرۆڤی سەرەتایی سودی لە گێڕانەوە وەرگرتووە،چونکە وێنەی سەر دیوارەکان بۆ خۆی گێڕانەوەیە،کەواتە پێش ئەوەی زمان پەیدا ببێت گێڕانەوە هەبووە،دەتوانین بڵێین وێنەی سەر دیواری ئەشکەوتەکان تەنها وێنەی سادەو ئاسایی نین ،بەڵکو گێڕانەوەی چیرۆکی ژیانی ئەو مرۆڤانەن ،دەتوانین بڵێین گێڕانەوە بەگشتی و چیرۆک بەتایبەتی سەلمێنەری بوونی مرۆڤن و هۆکارن بۆ ئاشنابوونی ئێمە بە مێژووی بوون وژیانی مرۆڤ لەسەر زەوی،لێرەدا قسەلەسەر بۆچوونێکی فەیلەسوف(پۆل ریکۆر)دەکەین،کەهەموو هەوڵی لەپێناوی ئەوەدا بووە،کە بیسەلمێنێت،کەپەیوەندی لەنێوان ژیان وگێڕانەوەدا هەیە((چونکە گێڕانەوە ڕەنگدانەوەی ئەزموون وژیانی مرۆڤەکانە لەچوارچێوەی کاتێکی دیاریکراودا،هەوڵی فەیلەسوفانی دیکە لەپێناوئەوەدا بووە،گێڕانەوە بەخەیاڵەوە ببەستنەوە،واتە هەرچی دەقی گێڕانەوەیی هەیە خەیاڵ داهێنەریەتی،یان لەدەرەوەی ژیانەو تەنها ڕستەگەلی خەیاڵین،هەرچی پۆل ریکۆرە پێچەوانەی ئەم تێزە دەوەستێتەوەو دەیەوێت بڵێت: ژیان لەدەرەوەی گێڕانەوە نییەوگێڕانەوەش بریتییە لە ئەزموونەکانی ژیان.)) ، (مەنتیک، ٢٠٢١:چاوپێکەوتن).بەڵگەی زۆرێک لەوکەسانەی گێڕانەوەبەخەیاڵ دادەنێن ،دیارە مەبەست لەگێڕانەوە چیرۆک و ڕۆمانیشە،کەزۆرێک لەدەقە ئەفسانەیی و حیکایەت وگێڕانەوە کۆنەکان لەسەر خەیاڵ بونیادنراون،پاڵەوانەکان ورووداوەکان و کات وشوێنەکان هەموویان فەنتازی و خەیاڵین،بێ ئاگا لەوەی کەهەموو ئەمانە لەئەنجامی ئەزموونەکانی ژیانەوە سەرچاوەیان گرتووە،دەکرێت بڵێین گێڕانەوە بنەڕەتی هەموو شتێکەو مرۆڤی سەرەتایی کاتێک لەئەشکەوتدا ژیاوە،دوای ئەوەی لەڕاوو شکاری ڕۆژانە گەڕاوەتەوە؛بەسەرهاتی ئەورۆژەی خۆی بۆ ئەندامانی خێزانەکەی گێڕاوەتەوە،تەنانەت هەوڵیداوە بۆ نەوەکانی داهاتووشی بگێڕێتەوە،بۆیە هاتووە هەموو سەرکێشی ورووبەرووبونەوەکانی خۆی لەسەر دیواری ئەشکەوتەکان کێشاوە،ئەم گرنگیدان بەگێڕانەوە بەدرێژایی مێژووی ژیانی مرۆڤ بەردەوام بووەو مرۆڤ بەرۆژ کاریکردووەو بەشەویش ڕووداوو بەسەرهاتەکانی ژیانی خۆی ودەورووبەرەکەیی کردووە بە چیرۆک وگێڕاویەتییەوە،هەروەها هەستکردنی مرۆڤ بەوەی کە هێزێک هەیە لەسەرووی دەسەڵاتی ئەم کەگەردوون وژیانی دروستکردووە،بۆتەهۆی دروستبوونی ئایینە جیاوازەکان،گێڕانەوەش بۆتە بڕبڕەی پشتی بەردەوامبوونی ئاینەکان،ئاینەکان سودیان لەچیرۆک وەرگرتووە بۆ دارشتنی کتێبە ئایینییەکان هۆکاری ئەمەش بۆ دوو هۆکار دەگەڕێتەوە:یەکەمیان:پەروەردەکردنە،واتە لەڕێگەی چیرۆکەوە دێت لایەنی پەروەردەیی پێڕەوکارانی بەرەو پێشەوەدەبات،چونکە یەکێک لەئەرکەکانی چیرۆک پەروەردەکردنە،بۆیە ئێستا لەقوتابخانەکانیشدا هەوڵدەدرێت لەڕێگەی چیرۆکەوە لایەنی ئاکاری قوتابیان بەرەوپێشەوە ببرێت.دووەمیان:بریتییە لەچەسپاندنی بیروباوەڕی خەڵک لەسەر ئەو ئاینە،زۆرێک لەچیرۆکە موعجیزەییەکانی ئایینەکان ،بەچیرۆک دەگێڕدرێنەوە چونکە مرۆڤ لەژیانی واقعیدا زۆر باوەڕ بەورووداوە سەروو واقعییانە ناکات ،بۆئەوەی قەناعەت لەلای مرۆڤ درووست بکەن،پێویستە لەقاڵبێکی چیرۆکئامێزدا بیگێڕنەوە،لەقورئانی پیرۆزدا بۆگێڕانەوەی زۆرێک لە ڕووداوەکان هەوڵدراوە سود لەچیرۆک وەربگیرێت بۆ پەروەردەو چەسپاندنی ئەقیدەی مرۆڤی مسوڵمان.مەبەست لە چیرۆک بەسروشت و ڕەگەزەجۆراوجۆرەکانییەوە ،شێوەیەکە لەو گێڕانەوانەی،کەتوانای لێکدانەوەی هەمەلایەنانە لەخۆدەگرێت،لەبەرئەوەی چیرۆکی هونەری لەئەنجامی یەکگرتنی چەند ڕەگەزو بنەمایەکی هونەری پێکدێت،دەتوانین بڵێین هەموو فۆڕمێکی تازەی ئەدەبی ،کەسەرهەڵدەدات لەئەنجامی پێویستییەکی ژیاندا دێتە کایەوە،کەڕەنگە فۆڕمەکانی پێش خۆی بەتەواوەتی نەیان توانیبێت ئەو بیرە بەرجەستە بکەن،((چیرۆک هونەرێکی ئەوروپاییە،پێویستی ژیان وایکردووە وەکو رووخسارێکی هونەری لەناو هەموو نەتەوەکانی جیهاندا بڵاو ببێتەوە،لەپاش جەنگی یەکەمی جیهانی کەوتەناو ئێمەشەوە)) (خەزنەدار، ١٩٧٠: ٥٢) .هەندێک لە لێکۆڵەران لەسەر ئەوەکۆکن کەحیکایەتی دەوڵەمەندی فۆلکلۆروپەندی پێشینان ولاوک وحەیرانی کۆنی کوردی سەرچاوەیەکی گرنگ وبەپیتی دروست بوونی چیرۆکن،بەڵام ئەمە بۆ رووی ناوەڕۆک دروستە بەڵام لەڕووی تەکنیکەوە پێشکەوتنی فۆلکلۆری کوردی وتەکنیکی نوێی ئەورووپی بۆتە هۆکاری پەیدابوونی چیرۆک لەئەدەبیاتی نوێی کوردیدا،د.حیزەدین مستەفا ڕەسوڵ دەڵێت: ((ئێستا چیرۆکنووسەکان دوو بنەما لەبەرچاودەگرن،ئەوانیش کەلەپووری جیهانی وحەکایەتی کوردییە،هەندێکیان بەوردی

وبەدەست ڕەنگینی ئەم دوو بنەمایەیان تێکەڵ کردووە لەچیرۆکنووسیندا،هەندێکیشیان پشتیان بەیەک بنەما بەستووە،بۆیە چیرۆکەکانیان بێبایەخن)) (ڕەسول٢ ،١٩٦٦: ٢٠٦) .چیرۆک بریتییەلەگێڕانەوەی چەند ڕووداوێکی یەک لەدوای یەک،کەبەسەرچەند کەسێکی جیاوازدا دێن وتێدەپەڕن لەشوێنێکی دیاریکراودا،یان بریتییەلەگێڕانەوەی ڕووداوێک یان کۆمەڵەڕووداوێکی ژیان ،یان سرووشت ،کەبەشێوەیەکی هونەرییانە دادەڕێژرێت ودەبێتە جێی سەرنجی خوێنەرو بزواندنی هەستی جوانی وپەرەپێدانی لێکدانەوەکانی وەرگر لەبەرامبەر ژیاندا،چیرۆکی هونەری بەهەموو جۆرەکانییەوە لەگەڵ گەشەکردنی شارستانییەت وئاستی زانستی وڕووناکبیری کۆمەڵانی خەڵکدا سەریهەڵداوە،یەکێکەلەو هونەرانەی لەگەڵ سەرهەڵدانی ڕۆژنامەگەریدا سەریهەڵداوەو گەشەی کردووە،((چیرۆک وەک هەریەک لەچەشن وجۆرە ئەدەبییەکانی ترلەگەشەوگۆڕاندابووە،چ وەک ناوەڕۆک،چ وەک تەکنیک وشێوە،بۆیەلەگەڵ درێژەدان بەڕەوتی خودی چیرۆک خۆی، هونەری تر وەک : کورتەچیرۆک ونۆڤلێت ورۆمانیشی لێکەوتۆتەوە.)) (ئەبوبەکرحسین،٧٧:٢٠٠٧).لەسەردەمی ئێستادا چیرۆک خۆی لەبابەتە غەریب ونادیارەکان دوورخستۆتەوەو بەرەو چارەنووسی مرۆڤ وژیانی کۆمەڵ هەنگاوی ناوە،واتە بۆتەزمانحاڵی کۆمەڵ،کاتێک ڕۆژنامەگەری لەسلێمانی سەریهەڵدا،ژانری چیرۆک،یان گێڕانەوە بەفۆڕمە نوێیەکەی لەدایک دەبێت.چیرۆکی کوردیش یەکێکە لەوژانرە ئەدەبییانەی ،کەسودێکی زۆرباشی لە کلتوری کۆمەڵگای کوردی وەرگرتووەو کردویەتی بەکەرەستەی خاوی چیرۆکە کوردییەکان ،بۆنمونە ئەگەر بگەڕێینەوە بۆسەرەتاکانی ئەدەبی چیرۆکنوسی کوردی وچیرۆکەکانی(شویش)ی(فوئادی تەمۆ)و(لەخەوما)ی(جەمیل سائیب) وەربگرین دەبینین کۆی ناوەڕۆکەکەیان باسکردنە لەکۆمەڵگای کوردی وکلتورو داب ونەریتی کۆمەڵگاو کلتوری سیاسی وئاینی وپێگەی ژن وچینایەتی نێوان تاکەکانی کۆمەڵگا نیشان دەدەن،هەروەها لایەنێکی تریشمان بۆ دەخاتە ڕوو،ئەویش بڵاوبوونەوەی دزی وجەردەیی و بەرتیل وەرگرتنە کەلەسایەی ڕژێمەوە ئەم کارەناهەموارانە لەناو کۆمەڵدا بڵاوبوونەتەوە،هەرچەندە چیرۆکەکە زیاتر ناوەڕۆکەکەی مەسەلەیەکی سیاسی گرتۆتەوەو مەبەستی نووسەرەکەی تاوانبارکردنی "شێخ محموود"ی نەمرە،بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا کۆمەڵێک لایەنی خراپی دیاریکردووە،کەلەکۆمەڵدابڵاوبوونەتەوە،لەچیرۆکی"مەسەلەی ویژدان"ی "ئەحمەدموختاربەگی جاف"یشدا،هەرهەمان ئەو ڕەخنانە دەبینینەوە،کەلەکۆمەڵی گرتوون،وەک بڵاوبوونەوەی نەخوێندەواری و ساویلکەیی ئەقڵی خەڵک و ڕوونکردنەوەی ڕژێمە ساسییەکە،لەدوای ئەمانەشەوە چیرۆکەکانی"پیرەمێرد" هەن ،کەئەم زیاتر بایەخی بەکەلەپوورو فۆلکلۆری کوردی داوەو لەچیرۆکەکانیدا ڕەنگیان داوەتەوە ،کەواتە چیرۆکنوسانیش بەباشی ئاشنای کۆمەڵگاو کلتوری خۆیانبون وسودیان لێوەرگرتون بۆداڕشتنی بەرهەمەکانیان.

پاری سێیەم:کلتور لەچیرۆکەکانی (شێرزادحسن)دا:

لێرەدا بەپێویستی دەزانین قسەلەسەر ڕەنگدانەوەی کلتور بکەین لە چەند چیرۆکێکی چیرۆکنووس(شێرزادحسن)دا،کەلەنووسینەکانیدا زۆرباش کارلەسەر "کلتورو پەروەردە"ی کۆمەڵگەی کوردی دەکا،لەکۆمەڵە چیرۆکی "گوڵی ڕەش"داکارەکتەرەکانی ئەو کۆمەڵە چیرۆکەگوڵبژێرێکن لە کۆمەڵگەی کوردی،کەسانێکن دەیانەوێت ڕاستی بەرجەستەبکەن ،لەململانێدان لەگەڵ کۆمەڵ وپەیامی کۆمەڵایەتی وبەهای کۆمەڵایەتی بەرزیان هەیە،دەتوانین بڵێین((ئەو کاراکتەرانەی چیرۆکی(گوڵی ڕەش،گوناهی سپی،من وقالەوسەگەکەی پاڤلۆڤ،ڕەنگاڵە،میم،زەلکاو) کەسانێکن ڕەنگە بیرکردنەوەیەکی تاکیانەیان هەبێت،بەڵام لەگەڵ بیرکردنەوەی تاکەکانی دیکەی کۆمەڵ (مێگەل)جیاوازن چ لە بیرکردنەوە،چ لە ئاستی ڕۆشنبیریدا ،کەسانێکن نایانەوێت لەگەڵ ئەو کۆمەڵەدا تەبا بن،کەکار لەسەر جیاوازی چینایەتی دەکات ونایانەوێت تەبا بن چونکە کۆمەڵگە کار لەسەر چەپاندن دەکات.)) (ڕەسوڵ، ٢٠١٢: ١٩٧).ئەمە وێنەی ئەو کۆمەڵگەیەیە،کەنایەوێت کەس لەو سنوورو چوارچێوە کلتورییە دەربچێت،کەبۆی کێشراوە،قبووڵی شتی تازە ناکات،نایەوێت کەس گۆڕانکاری لە کۆمەڵگەدا بکات،بۆیە هەمیشە هەوڵی تاکەکانیش بۆ گۆڕانکاری پوچەڵ دەبێتەوە. ((گۆڕینی زمانی باو خۆی بۆ خۆی یاخیبوونێکی کۆمەڵایەتییە،ئەدەبی بەرز هەمیشە نامۆبوونی تێدایەوئەدەبێکە شتێکی ئاسایی وەک مەتەڵ لێدەکات ،.وادەکات گەڕان بە دوای واتادا بوونی هەبێت.)) (محمد وهاوکاران،٥٣١:٢٠١٨).

ئێمەلێرەدا تیشک دەخەینە سەرکلتوری مامەڵکردن لەگەڵ ڕەگەزی مێینەدا ،هەروەها نمایشکردنی ئەم کلتورە لەچیرۆکەکانی شێرزاد

حەسەندا ،ئەگەرچی جۆرەکانی کلتور زۆرن ،بەڵام لێرەدا تەنها دەرفەتی باسکردنی ئەم نەریتە هەیە.

ژن یەکێکە لەو بوونەوەرە کۆمەڵایەتییە گرنگانەی ،کەبەدرێژایی مێژوو زیاتر لە پیاو جێگەی مشتومڕە،لەڕووی جیاوازی ورۆڵە کۆمەڵایەتییەکانییەوە لەناو کۆمەڵگەدا،لەلایەکی دیکەشەوە چەندین زاراوەی جیاواز بۆ ژن بەکار دەهێنرێت،کە پشت دەبەستێت بە دۆخی ژیانی ژنەکانەوە ،وەک(قەیرە کچ و بێوەژن)،مێ تاشوونەکات پێی دەوترێت کچ،کەشوویکرد دەبێت بەژن،کەجیابووەوە پێی دەوترێت بێوەژن، ئەگەر مایەوەو شووی نەکرد پێی دەوترێت قەیرەکچ ،ئەمانە کاریگەرییان لەسەر تاک هەیە ،بۆیە شێرزاد حەسەنیش لەچیرۆکەکانیدا ئەمانەی نیشانداوەهەریەکێک لەمانە بە جۆرێک سەیر دەکرێت لەلایەن تاکەکانی کۆمەڵگەوە، وێنەی ژن لەکلتوری کوردیدا لەچیرۆکەکانی شێرزاد حەسەندا بەچەند دەرکەوتە دەگێڕدرێتەوە وەک :

دایکایەتی:

یەکێک لەرۆڵەسەرەکییەکانی ژن لەکۆمەڵدا"دایکایەتییە"کەئەمە لەچیرۆکەکانی شێرزاد حەسەندا باسکراوە،دایک وێنەیەکە لەژن زۆرجار لەچیرۆکەکانیدا ،ڕەمزی خۆشەویستی و سۆزدارییەوسەرچاوەی دڵدانەوەیە،لەلایەکی تریشەوە هۆکارێکە بۆ بڵاوکردنەوەی ترس لەناو خێزاندا،لەڕووی پەروەردەییەوە هاوبەشی کردەی خەساندنە،"دایک"لە چیرۆکی(ئەو شەوەی سەگم تیا خۆشویست)باوەشی میهرەبانی وداپۆشینی ترس وئازارەکانی کاراکتەرە لەدەستی باوک،چونکە باوکەکە بەرامبەر بە منداڵێکی هەڵسوکەوت وکردەوەیەکی توندو شەڕەنگێزانەی هەیە،لەو باوکانەیە ،کەسەرو دڵ ورۆح ودەروونی منداڵەکەی خۆی تێک دەشکێنێت بێ گوێدانە کەسێتی منداڵەکەی ئەمەش بۆ ئەو دەسەڵاتە زۆرە دەگەڕێتەوە،کە باوک لەخێزاندا هەیەتی ؛ئەوانی کە تەنها فرمان جێبەجێدەکەن،هەروەک کاراکتەر خۆی دەڵێت: ((بەسەرمالاربووەوە....نووشتایەوە.....وەک مریەم..بەسەر عیسای بریندار نوشتایەوە....باوەشی پڕ لە میهرەبانی شاردمییەوە)) ، (شێرزادحسن،٢٠٠٥ : ١٨).ئەمە وێنەی میهرەبانی دایک نیشاندەدات ،کەئامادەیە خۆی زۆرترین ئازار بچێژێت بەس منداڵەکەی پارێزراوبێت وباشترین جۆری ژیانی بۆ دەستەبەر بکات،هەروەهالەچیرۆکی "ترس"دا،دایک وێنەیەکی دیکەیە لەزەلیلی لەبەرامبەر دەسەڵاتی باوکدا((دایکی خواپەرست وگرینۆک)) (سەرچاوەی پێشوو:٣٤). ئەم جۆرە دایکە منداڵەکەی فێری ترسنۆکی و لاوازی دەکات بەرامبەر هەر شتێک ،کەلە ژیانیدا ڕووبەڕووی دەبێتەوە ،ناتوانێت ئازادانە بیربکاتەوە بڕیار بدات وپشت بەخۆی ببەستێت بەهۆی ترس لە باوک ،ئەو هێزەی کەلە سەرووی ئەوەوەیەو دەبێت بۆ هەمووشتێک پرسی پێ بکرێت ،ئەمە پەیوەندی هەیە بە کلتوری کۆمەڵگەی ئێمەوە ،کە ژنەکان هەمیشە دەبێت فەرمانی پیاوەکان لە خێزاندا جێبەجێبکەن و کەمتر خۆیان بڕیاربدەن.

بێوەژن:

"بێوەژن"وێنەیەکی دیکەی ژنە لەکۆمەڵدا،وەک بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتی ،کۆمەڵێک ئازارو دڵەڕاوکێی هەیەو کلتور زوڵمێکی زۆری لەم جۆرە لە ژن کردووە لە کۆمەڵگەی کوردیداو زۆرێک لەئازادییەکانی لێ زەوت کردووەوخۆی دەکات بەقوربانی ڕۆڵەکانی ،ئەدەب هەوڵدەدات لەڕێگەی ژانرەکانییەوەئەم ئازارو مەینەتیانە بخاتە ڕوو،"ژن" لە چیرۆکەکانی (شێرزادحسن)دا،چەند جارێک هاتووە،وەک لەچیرۆکەکانی(نهێنی ومارلین)و بەتایبەتیش لەچیرۆکی(بێوەژن)دا، چیرۆکنووس توانیویەتی لەهەست ونەستی کاراکتەرەکان بدویت،دەتوانین بڵێین لەمێژووی نووسیندا نووسەران کەمترین شتیان لەسەر بێوەژن نووسیوە،ئەمە جگەلەوەی کە "بێوەژن "وەکو بونەوەرێکی دیکە سەیر دەکرێت لەلایەن کۆمەڵگەوەو دەخرێتە چوارچێوەیەکی کلتوری زۆر تەسکەوە،لەلایەکی تریشەوە لەناو خودی کۆمەڵ وخزمەکانیشیدابونەوەرێکی قیزەون و پشتگوێخراوە.چیرۆکی"بێوەژن"باس لە بێوەژنێکی پەنجاساڵەدەکات،کەتەمەنی بەسەرچووە،ئەمە کاریگەری لەسەر ڕووخسارو ناخی بێوەژنەکە هەبووە،وەک (پۆشینی جلی ڕەش،کەڕەمزی مانەوەی خەم وناخۆشییە: ((سی ساڵەڕەشی پۆشیوە.....هەتالەزەماوەندی کوڕەتاقانەکەیدا.....کەسێ لای لێنەکردەوە.......داوای لێبکا.....ئەوجلەڕەشانەی بگۆڕێ)) ،(سەرچاوەی پێشوو:٥١).یەکێکی دیکە

لەئازارەکانی "بێوەژن"ڕێگرتنە لەحەزو ئارەزووە غەریزەییەکانی لە کۆمەڵگەدا،سەندنەوەی مافی شووکردنەوە لێی،کەوەک بوونەوەرێک لەلایەن ئەقڵی باوی کۆمەڵگەوەسەرکوت دەکرێت،تەنانەت ئەو کوڕەی کەهەموو ژیانی خۆی داناوە لە پێناویدا دژی دەوەستێتەوە،هەروەک دەڵێت: ((ئاخۆ شیاوە دوای ئەو تەمەنەدرێژەجلەڕەش وخەمدارەکەی دابکەنێت.....؟ناشێ....بیری کەوتەوە...شەوێکیان کوڕەکەی چی پێکرد.. زانی بووی مامەعەبەی تونچی داوای کردووە....ئەوشەوەهەزارجارتلایەوە...هەرئابڕووی برد)) ،(سەرچاوەی پێشوو:٥٣).کوڕێک کەنزیکترین کەسی بێوەژنەناتوانێت لەشتە غەریزی وڕاستی وماندووەکانی دایکی تێبگات ،بۆیە بێوەژن بوونەوەرێکی ماندووەو هەمیشە قوربانی سەرەکی دەستی کۆمەڵگەو کلتورەو هەموو حەزو ئارەزووەکانیشی لەدوای لەدەستدانی هاوژینەکەی لەدەست دەدات و دەبێت بەپێی خواست ویستی خەڵک مامەڵەبکات و دژایەتیان نەکات ،دەبێت هەموو ژیانی بێبەشبێت لەدڵخۆشی وگەڕانەوە بۆ ژیانی ئاسایی خۆی.

قەیرەکچ:

"قەیرەکچ"یەکێکی دیکەیە لەوێنەکانی ژن لەناو کۆمەڵگەی کوردیداو بەشێکی دیکەی مەینەتییەکانی ژنی کوردە،بۆیە قسەکردن لەسەر قەیرەکچ لای شێرزادحسن هەمیشە جێگەی گرنگیپێدانبووەو لە چیرۆکەکانیدا ڕەنگی داوەتەوە،وەک لە چیرۆکەکانی(خوشکەکان،مارلین ،پیرەپەپوولەکانی ئێواران)،بەتایبەتی لەچیرۆکی "خوشکەکاندا"کار لەسەر نەست وبارودۆخی دەروونی "قەیرە کچ کراوە ((زۆر لەنووسەران لەدەرگای ئەم بابەتەیان داوەو گەلێک چیرۆک وهۆنراوەو شانۆگەری لەسەر ئەم بابەتە نووسراون،هەر لەچیخۆفەوە بیگرەهەتالۆرکاو ڕەئوف بێگەرد وئەحلام مەنسوروشێرزاد حسن وحەمەسەعید زەنگەنەوشاکر عەوادو گەلێکی دی)) ، (ئیسماعیل،٢٠٠٥: ١٢٦). چیرۆکی "خوشکەکان"باس لەسێ خوشک دەکات ،کەیەکێکیان خوشکی گەورەیە،دوو خوشکی لەخۆی بچووکتر هاوسەرگیری دەکەن وزەماوەند دەگێڕن ،لەم کاتەدا گۆڕانکارییەک لەبیرکردنەوەی خوشکی گەورەدا دروست دەبێت،کەگێڕەرەوە وەک کاراکتەری سەرەکی ناساندوویەتی بەم شێوەیە باسی بارودۆخی دەروونی خوشکی گەورە دەکات: ((تەنیایی وقەیرەیی گەورە خوشک دەگێڕنەوە ژوورێک وقەیرەکچێکی تەنیا.... دۆزەخێکەو هەرخۆی تیادەسوتێ وبەس......!چ سیحرێکی تیاماوە...... !کوانێ تریفەو پێکەنینی جارانی....هەڵبەزو دابەزی شێتانەی منداڵی....حەزو ئاوات وخەونی ساڵانی هەرزەی.....ئەو نوکتەی خەڵکی دەخستە سەر گازەرەی پشت...؟هیچیان لەهەگبەدا نەماوە... گەڵێ بەتاڵە....کەلاوەڕووخاوی نێوزستانێکی سەخت ئاسا....کەسێک نایەت دروستی کاتەوە....ئیترتەواو...چاوی چاوەڕوانییە....لەوەدەچێ شەمەندەفەرێکی سەرسەفەری ئەبەدی جێی هێشتبێ.)) (شێرزادحسن، ٢٠٠٥: ٢٥).لەکۆمەڵگە نەریتییەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەراستداقەیرەکچ لەبارودۆخێکی دەرونی زۆر ئاڵۆزدا دەژی هەمیشە خۆی بەکەمتر لەوانی کە دەزانێت لەکاتی بەراوردکرنی خۆی لەگەڵ هاو تەمەنەکانیدا لەڕووی شێوازی ژیانیانەوە ،زۆرجار پیاوەکانی خێزان هۆکارن بۆ بەقەیرەمانەوەی کچان چونکە ڕێگانادەن هاوسەرگیری لەگەڵ کەسی دڵخوازی خۆیدا بکات ئەمەش دەبێتە هۆی مانەوەی کچ ودواکەوتنی ژیانی بێبەش بوونی لەمافەسەرەتاییەکانی خۆی بۆیە هەمیشە گریان وتەنیایی دەبێتە هاوڕێی ئەم کچانە،وەکەسیش بەڕازونهێنی دەروونی ئەم کچانە نازانێت.

ژن ومێرد:

یەکێکی دیکە لەو گرفتە کۆمەڵایەتییانەی لە کۆمەڵگە نەریتییەکان هەیە ،نەبوونی پەیوەندی خۆشەویستییە لە نێوان هاوسەرەکاندا ،چوونکە زۆر جار ئەم هاوسەرگیرییە بەزۆر دروستبووەو خێزان ئەو دوو مرۆڤەیان ناچارکردووە،پێکەوە بژین بۆیە "شێرزاد حسن "دەیەوێت بڵێت پەیوەندی نێوان ژن ومێرد لەڕۆژگاری ئەمڕۆدا پەیوەندییەکی ونە،پەیوەندییەکە بەهاکانی خۆشەویستی تیا مردووە،نموونەی چیرۆکی "ماڵئاوا خۆشەویستی"یەکێکەلەو نموونە جوانانەی کەکاراکتەری سەرەکی چیرۆکەکە نەخۆشی دەست نەخۆشەکانە،خۆی دکتۆری دەروونییەو جارەسەری کێشەی ئەو ژنومێردانەدەکات کە پەیوەندی خۆشەویستی لەنێوانیاندا نەماوە بۆیە دکتۆر بەخۆی دەڵێت من نەخۆشی دەستی نەخۆشەکانم.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

ڕەدووکەوتن یان هەڵگرتن:

ڕەدووکەوتن مەسەلەی بەگژداچوونەوەی ئافرەتە ،کەبەدرێژایی مێژوو ئەوپەڕی هەوڵیداوە سەربەستی خۆی بسەلمێنێت ودژی دەسەڵاتی پیاوسالاری بوەستێتەوە لەکۆمەڵگەدا،لەڕووی زمانییەوە وشەکانی: (ڕەدووکەوتن،بەدووکەوتن،بەشوێنکەوتن) لەزمانی کوردیدا بۆ ئەم دیاردەیە بەکاردەهێنرێن،کەهەرسێکیان وشەی لێکدراون ویەک واتاو مەبەست دەبەخشن،((لەکاتێکدا مرۆڤ کارێک ئەنجامدەدات،مەرج نییە ئەوکارە ویست وئارەزووی دەروونی وجەستەیی بێت،واتە ئەو دەورووبەرو باروودۆخەی تیایدا دەژی کاریگەری تەواو دەبینێت بەسەر هەڵسوکەوت وبیرو بۆچوون وخواست وئارەزووەکانیدا،چوونکە ڕەنگە زۆرجار ژیان و دەورووبەر ناچارمان بکات بۆ کردن وئەنجامدانی زۆر شتی سەیروسەمەرە.)) ،(نورەدین،٢٠٠٧ :٢١٧)،دەتوانین بەکورتی هۆکارەکانی سەرهەڵدانی ڕدووکەوتن لەمانەدا کۆ بکەینەوە: (جۆرەکانی پێکەوە گرێدانی نێرومێ لەکۆمەڵگەی کوردیدا،دابونەریت،هەندێک سەربەستی کلتوری،ئابووری،ئایین، جوانی،هەڵنەکردن،ئاستی ڕۆشنبیری...)،کە ئەمەش یەکێکە لەوکێشە کۆمەڵایەتیانەی "شێرزادحسن"لەچیرۆکەکانیدا باسی کردووە،خۆشەویستی نێوان کوڕوکچ وهەڵاتنیان لەشارو شوێنی نیشتەجێبوون وخێزانی خۆیان ،بەهۆی ئەو ڕێگرییە زۆرەی لە کلتورەکەماندا هەبووە بۆخۆشەویستی،وەک لەچیرۆکی"ڕیشۆڵە"دا باس لەدواکەوتنی"هەمین"دەکات ،لەوکاتەی لەگوند دەکەوێتە داوی خۆشەویستی "بایز"بەڵام عادەت وکلتوری کۆمەڵگە ڕێگرە لەبەیەکگەیشتنیان ،بەناوی جیاوازی چینایەتی ،یان زۆرجارئاغاو دەرەبەگەکان ڕێگربوون لەبەردەم بەیەکگەیشتنی دوو دڵداردا،لەبەرئەوەی ویستویانە هەرچی کچی جوانە قۆرخی بکەن بۆ خۆیان وبۆخۆیان بێت ونەهێڵن کەس بیانبات ،"بایز وهەمین" سەری خۆیان هەڵدەگرن وڕوودەکەنە شار،لەوێش هەمین خەریکی کارکردن دەبێت بۆ ماڵەئاغاو دەرەبەگەکان ،"بایز"یش خەریکی ڕاوکردنی ڕیشۆڵە دەبێت،لەشار دەبن بەدایک وباوکی کچ وکوڕێک بەناوەکانی(عەبەو فاتە)،بایزبەردەوام خەریکی ڕاوکردنی ژیانەو هەمینیش بەهەڵاتنەکەی شۆڕشێکی دژی کلتورو کۆمەڵگە بەرپاکردووە،((شۆڕشێکی بەرپاکرد...گوێی لەکەس نەگرت و ڕەدووت کەوت....ئەمێستاکەش شەوانە ناخەوێت تاگوێی لەدەنگە خۆشەکەت نەبێ..)) (شێرزادحسن ،٢٠٠٥ :١١).دەتوانین بڵێین ئەمە شۆڕشێکە ژنێک بەتەنها لەبەرامبەر کلتورو کۆمەڵگەیەکدا دەوەستێتەوە ،بەڵام ئەم کۆمەڵگەیە زۆربێڕەحمانە دژی ئەم ژنە دەجەنگێت و بەتاوانبار لەقەڵەمی دەدات،هەڵبەت ژنان بۆ ڕووبەڕووبونەوەی ئەمە((خۆیان و بنەماڵەوکەس وکاریان دەکەن بە قوربانی،چوونکە دواتر دەبێتەهۆی کوشتنیان وکۆتایی هێنان بەو خۆشەویستییەیان،لەم چیرۆکەدا گەرچی "هەمین"ژنێکی گوندی و نەخوێندەوارە،بەڵام لەهەمانکاتدا توانای ئەوەی هەیەڕووبەڕووی ئەو کلتورەی کۆمەڵگە ببێتەوە؛دواتریش کاتێک دێتە شار وەک ژنێک هەست بەبەرپرسیاریەتی بکات بەرامبەر خێزانەکەی وهەروەهائەوبیرەی ،کەپێی وایە دەبێت سەربەست بێت،دەست دەکات بەکارکردن هەربۆیە ئەویش یەکێک دەبێت لەو ژنانەی لەدەستوری باوک وبرا هەڵدەگەڕێتەوە.)) (حەمەعەبدولا ،٢٠١٣ :١٤٠).هەرئەمە وادەکات ژنی کورد،یان ڕووبەڕووی مەرگ بێتەوە،یان بکەوێتە ژێر ڕکێف وفەرمانەکانی پیاوەوەهەمووسەربەستی و حەزو ئارەزووەکانی لەدەست بدات،ئەمەجگەلەوەی نووسەر زۆرجار باوک بەفریشتەی گیان کێشان پیشاندەدات،کەئەمەش ئەوپەڕی زۆرداری پیاو نیشاندەدات نەک تەنها بەرامبەر بەژن بەڵکو بەرامبەر منداڵەکانیش ،کەوەک کەرەستەیەک بەدەستیەوە هەڵیاندەسوڕێنێت و دەبێت هەمووشیان لەژێر فەرمانی ئەودابن.

خۆشەویستی وچینایەتی:

یەکێکی کە لەو مەسەلانەی لە چیرۆکەکانی "شێرزادحەسەن"دا ڕەنگی داوەتەوە،بابەتی جیاوازی چینایەتییە؛چۆن هەژاری ودەوڵەمەندی بوونەتە بەربەست لەبەردەم خۆشەویستی و بەیەکگەیشتنی دوودڵداردا،کەئەمەش بەچەوسانەوەی ژن و زەوتکردنی مافەکانی کۆتایی پێهاتووە،هەروەک لە چیرۆکەکانی"گوڵی ڕەش"و"ڕەنگاڵە"دا ڕەنگ دەداتەوە،لەچیرۆکی"گوڵی ڕەش"داباس لەجیاوازی چینایەتی دەکات چۆن ماڵە هەژارەکان دەبنەمایەی پێکەنینی دەوڵەمەندەکان، "حەمەد" کوڕی یەکێک لەماڵەهەژارەکانە،کەلەخانوویەکی بچووکی وەک کەلاوە ژیان بەسەردەبات ،لەناوگەڕەکێکی دەوڵەمەندا،لەوگەڕەکەشدا "حەمەد"دەکەوێتە داوی خۆشەویستی "هێرۆ"وە،هەرلە منداڵییەوە هۆگری ماڵی

ئەوان و ئەو گوڵ وگوڵزارەدەبێت،کەلەحەوشەی ئەواندایە،بەڵام لەبەرهەژاری ناتوانێت "هێرۆ"بەدەست بهێنێت،هەربۆیە لەچیرۆکەکەدا باس لەوەدەکات چۆن هێرۆ دەبێتە یەکێک لەو قوربانیانەی ،کەبەپارە دەفرۆشرێت بە کوڕێکی دەوڵەمەند،کەئەمەش دەمانباتەوە بۆ بابەتێکی کلتوری ،کەبابەتی "شیربایيە ،واتە فرۆشتنی کچان لەبەرامبەر بڕێک پارەدا،ئەگەرچی چیرۆکەکە ڕاستەوخۆ باسی ئەم بابەتە ناکات،بەڵام دیارنەمانی "هێرۆ"بۆئەوەدەگەڕێتەوە باوکی بەزۆر بەشووی داوە،هەروەک "حەمەد" لەکاتی خۆدواندندا بە "هێرۆ"دەڵێت: ((تۆشیان کڕی...تۆش وەک ئەو گوڵانە بەدەستیانەوە سیس دەبی....هەڵدەوەرێ)) (شێرزادحسن،٢٠٠٥ :٩٨). ((لەکۆمەڵی دواکەوتوودا کچ دیوارێکی ئەستوری بەچواردەوردا دروستکراوەوڕێگای دڵداری وتێکەڵبوونی ئازادانەی لەگەڵ کوڕدا لێ قەدەغەکراوە،ئەم کارەی بەشوورەیی دادەنرێت،لەکاتێکداکوڕ لەلای خۆیەوە،بەرەڵاکراوەو ئازادییەکی یەکلایی پێدراوە،ئەگەرچی ئەم کارە ستەمێکە لەکچ دەکرێت،بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بەپێی یاسای خواست وخستنەڕووبایەخی کچی زیاتر کردووەوقسەوهەڵوێستی ئەوی باڵاتر کردووە)) (میراودەلی، ٢٠٢١ :٣٣٥).لەکۆمەڵگە کلتورییەکانداچارەنووسی کچ هەرلەڕۆژی لەدایک بوونییەوە بەجوانی وناشرینییەوە دەبەسترێتەوەوئەوەدەخرێتە مێشکییەوە،کەئەو تەنها سەرمایەی ژیانی تەنها جوانی ولەش ولارییەتی و هیچ بەرپرسیاریەتێکی تری نییە ،لەکاتێکدا ژن گەورەترین ئەرک وبەرپرسیاریەتی لەسەرە ،کەئەویش دایکایەتی وپەروەردەکردنی نەوەی داهاتووی کۆمەڵگەیە،کەواتەچیرۆکنووسان لەڕێگەی چیرۆکەوە هەوڵیانداوە دەست بخەنەسەر ئەوگرفتە کۆمەڵایەتییە گرنگانەی کەسەرچاوەی دروستبوونیان کلتوری کۆمەڵایەتی کۆمەڵگەیە.

ئەنجام:

١-کلتور هەموو لایەنەکانی ژیانی مرۆڤ دەگرێتەوە،وەک مەعریفەیەک تاک لەکۆمەڵگەوە کلتور وەردەگریت وفیری دەبێت،واتە ڕەفتارەکۆمەڵایەتییەکان دەچنە چوارچێوەی کلتوری نەتەوەیی کۆمەڵگەوە.

٢-خورافە هەمووئەو شتانەدەگریتەوە،کەمرۆڤ بڕوایان پێدەهێنێت ،بەوهیوایەی کەبتوانیت ئامانجەکانی پی بەدیبهێنێت،ئەم بیروباوەڕانە بنەمایەکی زانستی وتیۆرییان نییەو ناتوانریت بسەلمێنرێن،بەڵکوپەیوەستە بەلایەنی دەروونی مرۆڤ وپەروەردەی تاک لەکۆمەڵگەدا.

٣-چیرۆک یەکێکەلەوژانرە ئەدەبییەگرنگانەی ،کەڕۆڵی زۆری لەگواستنەوەی دابونەریتی کۆمەڵگەدا گێڕاوە،بەتایبەتی لەدەربڕینی شێوەی بیرکردنەوەوشێوازی ژیان وپەیوەندی نێوان تاکەکاندا.

٤-"شێرزادحسن"یەکێکە لەو چیرۆکنووسە دیارانەی ،کەلەزۆربەی بەرهەمەکانیدا کارلەسەر کلتورو پەروەردەی تاک دەکات لەکۆمەڵگەی کوردیدا،ژنیش یەکێکە لەو کاراکتەرە سەرەکییانەی کۆمەڵگە،کە"شێرزادحسن" بەشی زۆری چیرۆکەکانی خۆی تەرخانکردووە بۆقسەکردن لەسەر ژن وکێشەکانی ژن ،کەبەشێکی زۆری ئەم کێشانە لەکلتورەوە سەچاوەیان گرتووە.

لیستی سەرچاوەکان:

یەکەم:نامەی ئەکادیمی:

١- حەمە،ئەڤین ئاسۆس، ٢٠١٣،فیمینیزم لەچیرۆکەکانی شێرزاد حەسەندا،نامەی ماستەر،زانکۆی سلیمانی.

٢- عارف ، یوسف حمەسەعید ،٢٠١٨،خورافەلەشاری سلێمانیدا،نامەی ماستەر،کۆلێژی زانستەمرۆڤایەتییەکان،زانکۆی سلێمانی

٣- عبید، ئەرخەوان محمد،٢٠١٤، دیاردەکولتوورییەکان لە(مەم وزین)ی(ئەحمەدی خانی)دا. سلێمانی: تێزی دکتۆرا،زانکۆی سلێمانی.

١٦- محمد،جوان حسێن، ٢٠١٧،ڕەهەندە سۆسیۆلۆژییەکانی کولتوری بەکاربردن(مامۆستایانی پەروەردەی شاری سلێمانی بەنموونە). سلێمانی: ماستەر،زانکۆی سلێمانی.

دووەم:کتێب:أ:کوردییەکان:

١-ئاشوری،داریوش،٢٠١٠، کلتوورچەمک وپێناسە. هەولێر: وەزارەتی ڕۆشنبیری.

٢-ئامیدیان،فەخرەدین،٢٠١٣،فەرهەنگی شیکاری زاراوەکانی کۆمەڵناسی. سنە: شەمسی سنە.

٣-ئیحسان، محمد حەسەن،٢٠١٢، ئینسایكلۆپیدیای كۆمەڵناسی،و/دانا مەلاحەسەن،دەزگای سەردەم،سلێمانی.

٤- ئیسماعیل،سەباح،٢٠٠٥،چەمک وئیستاتیكای شوێن لەئەدەبدا. كەركوك: چاپی یەكەم،چاپخانەی ئەرەبخا.

٥-حسین،هەڤاڵ ئەبوبەكر ،٢٠٠٧،چەشنەئەدەبی ورۆژنامەنووسییەكان ورەنگدانەوەیان لەژیان وژیندا. سلێمانی: بنكەی ژین.

٦-حەسەن،سەمیرابراهیم،٢٠١١،كولتوورو كۆمەڵگە،كەركوک ،چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی.

٧- رەسوڵ٢، هەڵمەت بایز،٢٠١٢،رەهەندی دەروونی لە چیرۆكەكانی شێرزاد حەسەندا. هەولێر: چاپی یەكەم،چاپخانەی موكریان.

٨- سابیر،رەفیق،٢٠٠٣،كولتوورو ناسیۆنالیزم. سلێمانی: چاپی دووەم،دەزگای چاپ وپەخشی سەردەم.

٩- شێرزادحسن، ٢٠٠٥، سەرجەمی بەرهەم،كۆمەڵەچیرۆكەكانی(تەنیایی،گوڵی رەش،گەرەكی داهۆڵەكان،پیرەپەپوولەكانی ئێواران) هەولێر: چاپی یەكەم،دەزگای ئاراس.

١٠- كوردستان،٢٠٠٦،لیژنەی ئەدەب لەكۆری زانیاری. زاراوەی ئەدەبی (كوردی ،عەرەبی،ئینگلیزی.)، هەولێر.

١١-ئەمین، بورهان محمد ،٢٠٠٤، تەفسیری ئاسان. سلێمانی هەولێر: كتێبخانەی رۆشنبیر.

١٢- موحسنی ،مەنوچیهر،،٢٠٠٢، دەروازەكانی كۆمەڵناسی، و/رێبوارسیوەیلی وكەسانی تر. هەولێر: دەزگای موكریانی.

١٣- میراودەلی،كەمال.(د)، ٢٠٢١، ئەدەبناسی،ئەدەب ورەخنەی ئەدەبی حەفتاكان. تاران: مێخەک-تاران.

١٤- موكریانی، هەژار ،١٣٨٦،هەمبانەبۆرینە فەرهەنگی(كوردی-فارسی)،چاپخانەی سروش، تاران.

١٥-نورەدین،بوار،٢٠٠٧،رەدووكەوتن لەكەلتووری كوردیدا،هەولێر،چاپی دووەم،چاپخانەی ئاراس.

ب/عەرەبییەكان:

١-ابن مظور،أبی الفضل جمال الدین ، بدون سنه ، لسان العرب،،مادەالخرف،المجلد التاسع،دار الصادر،بیروت.

٢- ابن منظور، ابی الفضل جمال الدین. لسان العربی،المجلد١٥. مكتبه(هلال) بیروت.

٣-ابومصلح، عدنان،٢٠٠٦،معجم علم الاجتماع،ط١،المشرق الثقافی،عمان(الاردن).

٤-العیسوی، عبدالرحمان،١٩٨٢سیكولوجیات الخرافەوالتفكیرالعلمی ،منشات المعارف، الاسكندریه.

٥-رەسول، د.عیزەدین مستەفا ،١٩٦٦، الواقعییەفی الادب الكردی، صیدابیرووت.

٦-سارتر، جان بول،١٩٧٣،دفاع عن المثقفین، بیروت: منشرات دار الادب.

٧—شاهین، عبدالكریم،١٩٩١، الحكایات الشعبییەالكردییه وابعادهاالتاریخییەوالاثریەوالحضاریەوالدینییەوالنفسییه، سوریا: منشورات الحزب الاشتراكی الكردی.

٨-سالح،قاسم حسین،١٩٨١، الابداع فی الفن، بیروت.

٩ - مرسی، د.احمد ،١٩٨١،مقدمه فی الفلكلور،مصر،دارالثقافه.

سێیەم:گۆڤار:

١-خەزنەدار، مارف(د)، مایسی ١٩٧٠،هەندی لەشیرازەكانی دەفتەری رەخنەم،گۆڤاری دەفتەری كوردەواری،،ب٣،بەغداد.

٢- ف.ئی.ئۆڤچاننیكۆڤ, ٢٠٠٩/٧/٥ ، "كولتووروسیاسەت." رامان١١٧.

٣- ئارام عمر, سروە طاهر, & پەری عمر. (2020). رۆڵی ئاین و زەمینەی گەشەسەندنی شیعری كلاسیكی كوردی (نالی) بەنموونە. Journal of Garmian University, 7(3), 77-89.

4- Abdulla, K. B. (2021). Lyric in Abdullah Goran’s Poems. Halabja University Journal, 6(4), 31-48.

5- Abdulla, K. B., & Hamafaraj, D. S. (2019). Erotic vision in the poetry of (Qubadi jalizada). Halabja University Journal, 4(3), 47-63.

6- Qadir, S. H. (2022). Creative Poetic language in the Era of Rwanga: The Examples Jamal Sharbazheri and Sherko Bekas. Journal of Language Studies, 5(2), 252-271.

7- Gharib, B. S. H., & Ismael, S. A. (2019). Perception of the Mental Image through the Poetic Image. Halabja University Journal, 4(3), 31-46.

8- Mira, A. M. R. (2021). The role of Sheikh Razai Talabani in construction of Sexual discourse in the poems. Journal of Kurdistani for Strategic Studies, 2021(12),103-126.

9- Mira, A. M. R., & Umar, M. F. (2020). Nostalgia in the Collection of A One-thousand-bead-necklace of Sharbazher by the Poet Jamal Sharbazheri. Halabja University Journal, 5(3), 53-76.

10- Mira, A. M.R., & Abdulla, K. B. (2021). Poetic Image in "Salm's Poems. Journal of Garmian University, 8(1), 1-11.

11- Mohammad, M. D. A., & Mira, A. M. R. (2018). Sherko Bekas's rebellion poetic language in the volume of: Now a girl is my country. International Journal of Kurdish Studies, 4(2), 531-558.

چوارەم:دیدار:

١-مەنتیک، حەمە، ٢٠١٨، ڕۆژنامە وەک پێش مەرجی چیرۆکی کوردی، ڕووداو نێت. ٩ ١٧.

٢- مەنتیک، محمد،٢٠٢١، بەدەگمەن نەبێت توێژینەوەیەکمان نییە ،سروشتی چیرۆکی کوردیمان تێدا دەرخستبێت ، دیار لەتیف،پۆلەتیک پرێس،دیداری فەرهەنگی،٢١ی ئازار.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360